

MEGJEGYZÉSEK II. GÉZA TÖRTÉNETÉHEZ*

1154 őszén indult meg a versenyfutás Itáliáért a német-római birodalom és a bizánci császárság között. Barbarossa Frigyes 1154 szeptemberében kezdte meg első itáliai hadjáratát, Manuel császár pedig 1154—1155 fordulóján küldte megbízottait az Appennini-félszigetre, hogy szervezzék meg a dél-itáliai normannok elleni hadjáratot. A görög csapatok és hajók 1155 első felében jelentek meg Dél-Itália partjain. A bizánci basileus még nem mondott le arról a szándékáról, hogy — az 1148 őszén kötött thessalonikéi szerződés alapján, amely német-bizánci támadást irányzott elő a dél-itáliai normannokkal szemben — I. Frigyesel közösen kezdjen háborút I. Vilmos normann király ellen.¹

Eközben Barbarossa hadjárata Itáliában a végéhez közeledett. A német uralkodó 1155-ben IV. Adorján pápával megújította a bizánciak itáliai térhódítása ellen 1153-ban kötött konstanzi szerződést,² s júniusban seregével bevonult Rómába, ahol a pápa június 18-án császárrá koronázta őt. A német-római császár viszont leverte a pápaelenes köztársasági mozgalmat Rómában, s Bresciai Arnoldot kiszolgáltatta a pápának, aki rögvest kivégeztette a római néptribunt. Barbarossa már elhagyta Rómát, és megkezdte a visszavonulást észak felé Németországba, amikor Manuel küldöttet felkeresték őt. Frigyes elutasította a normannellenes hadjáratra vonatkozó bizánci tervet, mire a bizánciak Barbarossa részvétele nélkül indították meg a háborút I. Vilmos ellen. Csatlakozott azonban Manuelhoz IV. Adorján pápa, akinek helyzete Rómában Frigyes elvonulása után tarthatatlanná vált, s közben a normann király is meg-

* Jelen tanulmány egy nagyobb dolgozat része, amely a XII. századi magyar—bizánci kapcsolatokkal foglalkozik.

¹ Minderre ld. F. CHALANDON: *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicilie* II. Paris 1907. (továbbiakban: CHALANDON 1907.) 190—195.; F. CHALANDON: *Les Comnène* II. Jean Comnène (1118—1143) et Manuel I Comnène (1143—1180). Paris 1912. (továbbiakban: CHALANDON 1912. 349—352.); G. OSTROGORSKY: *Histoire de l'état byzantin*. Paris 1969. 405—406.; K. J. HEILIG: *Ostrom und das deutsche Reich um die Mitte des 12. Jahrhunderts*. Schriften des Reichsinstituts für ältere deutsche Geschichtskunde. Monumenta Germaniae Historica IX. Kaisertum und Herzogsgewalt im Zeitalter Friedrichs I. Stuttgart 1973.³ (továbbiakban: Monumenta IX.) 171.; K. JORDAN: *Investiturstreit und frühe Stauferzeit 1056—1197*. München 1973. 117.; 119.—Az 1148 őszén megkötött thessalonikéi szerződésre külön ld. В. Г. ВАСИЛЬЕВСКИЙ: *Изъ истории Византии въ XII вѣкъ. Союзъ двухъ имперій* (1148—1155). Труды В. Г. ВАСИЛЬЕВСКОГО IV. Ленинград 1930. 32—33.; P. LAMMA: *Comneni i Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l'Occidente nel secolo XII. I—II*. Roma 1955—1957. I. 94.; W. OHNSORGE: *Abendland und Byzanz*. Weimar 1958. (továbbiakban: OHNSORGE 1958.) 461.; P. RASSOW: *Honor imperii. Die neue Politik Friedrich Barbarossas (1152—1159)*. München 1961. 27—30.; HEILIG: i. m. 164—165.

² Az 1153 márciusában Barbarossa Frigyes és III. Jenő pápa között létrejött konstanzi szerződésre ld. H. KAP-HERR: *Die abendländische Politik Kaiser Manuels mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*. Strassburg 1881. 42—43.; CHALANDON 1907. 154.; CHALANDON 1912. 343—344.; LAMMA: i. m. I. 137—138; OHNSORGE 1958. 428—429.; RASSOW: i. m. 49—64.; J. HALLER: *Das Papsttum. Idee und Wirklichkeit III*. Esslingen am Neckar 1962. 103.; K. HAMPE: *Deutsche Kaisergeschichte in der Zeit der Salier und Staufer*. Heidelberg 1968.¹² 154.

támadta a pápai területeket. Lehet, hogy Manuel már ekkor felvetette a pápának a keleti és a nyugati egyházak uniójának megvalósítására vonatkozó elképzelését. A pápa és a basileus szövetségéhez csatlakoztak a lázadó normann bárók is, s 1155 nyarának végétől nagyszabású háború bontakozott ki I Vilmos ellen. 1155 második felében és 1156 elején a szövetségesek igen komoly sikereket értek el, amelyek következtében Anconától Brindisiig Vilmos országának jelentős része Bizánc ellenőrzése alá került. 1156. április 15-én kezdődött meg a normann királyság egyik legfontosabb dél-itáliai kikötőjének, Brindisinek az ostroma. I. Vilmos, aki 1156 elejére felszámolta a szicíliai arisztokraták lázadását, nagy sereggel és flottával érkezett Brindisi alá.³

A bizánciak itáliai sikerei meglepték és kellemetlenül érintették Barbarossa Frigyes, akinek a császári hatalom egész Itáliára történő kiterjesztése koncepciójával semmiképpen sem fért össze — miként ezt a konstanzi szerződés is mutatta — a bizánciak dél-itáliai térhódítása. Frigyes és Manuel itáliai törekvései közötti ellentétek kibékíthetlenségére most ismét fény derült, mert 1156 júniusában Würzburgban Frigyes elhatározta, hogy az általa is gyűlölt Vilmos király megsegítésére s a bizánciak hatalmi restaurációjának megakadályozása céljából hadat indít Manuel ellen Itáliában. A bizánci császár iránti haragjában a würzburgi birodalmi gyűlésen még a basileus követeit sem engedte maga elé. Miután azonban a német uralkodó értesült arról, hogy 1156. május 28-án Brindisinél a bizánciak súlyos vereséget szenvedtek I. Vilmos seregétől, 1156 júliusában a német-római császár már hajlandó volt fogadni Manuel küldötteit, s elállt a Manuel ellen tervezett itáliai hadjárat tervétől.⁴ A nürnbergi birodalmi gyűlésen kiderült, hogy a bizánci követek két igen fontos kérdés megtárgyalása céljából érkeztek I. Frigyes udvarába.

Az egyik kérdés Frigyes tervezett bizánci házasságkötésének ügye, a másik pedig Manuel Magyarország megtámadására vonatkozó javaslata volt.⁵ Barbarossa állásfoglalása e problémákkal kapcsolatban megmutatta, hogy a két császár érdemi együttműködése nem lehetséges. A német uralkodó bizánci házasságának terve még 1153-ban vetődött fel, és évekig tárgyaltak arról, hogy Frigyes feleségül veszi Isaakios sebastokrator Mária nevű leányát. E dinasztikus kapcsolat a német—bizánci szövetség erősítését lett volna hivatott szolgálni. Miután azonban az 1155-ös események rávilágítottak arra, hogy Frigyes és Manuel itáliai célkitűzései teljes mértékben keresztezik egymást, a német császár lemondott a bizánci házasság megkötéséről. Barbarossa már 1156 júniusában feleségül vette Beatrix hercegnőt, Felső-Burgundia örökösnoáját, s e házasság révén Burgundia és Provence, amelyekre Franciaország is igényt tartott, a német-római birodalomhoz került. Természetesen ez még jobban kiélezte a francia—német ellentéteket.⁶

³ Minderre ld. CHALANDON 1907. 195—266.; CHALANDON 1912. 351—367.; ВАСИЛЬЕВСКИЙ: i. m. 113—121.; ЛАММА: i. m. I. 165—175.; С. Г. ЛОЗИНСКИЙ: История папства. Москва 1961. 143.; J. M. HUSSEY (főszerk.): The Cambridge Medieval History IV. The Byzantine Empire Part I: Byzantium and Its Neighbours. Cambridge 1966. (továbbiakban: *СМН*) 229.; С. Д. СКАЗКИН (főszerk.): История Византии в трех томах II. Москва 1967. (továbbiakban: *ИВ*) 328.; А. УРБАНСКИЙ: Byzantium and the Danube Frontier. New York 1968. 81—83.; НАМРЕ: i. m. 154—156.; OSTROGORSKY: i. m. 406—407.; JORDAN: i. m. 118—119.

⁴ Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum (továbbiakban: *MGH SS*) XX. Hannoverae 1868. 413—414. — Mindezzel részletesen foglalkozik K. ГРОТ: Изъ истории Угрии и славянства въ XII вѣкъ (1141—1173). Варшава 1889. 211—214.; CHALANDON 1907. 226—244.; CHALANDON 1912. 367—374.; ВАСИЛЬЕВСКИЙ: i. m. 130—131.; ЛАММА: i. m. I. 175—185.; JORDAN: i. m. 120.

⁵ A. F. GOMBOS: Catalogus fontium historiae Hungaricae I—III. Budapestini 1937—1938. (továbbiakban: *G*) 1770.

⁶ *MGH SS XX*. 412—413. — I. Frigyes tervezett bizánci házassága politikai hátterére s a dinasztikus kapcsolat terve bukásának okaira ld. CHALANDON 1912. 345—346.; ЛАММА: i. m. 142.; *СМН* 229.; УРБАНСКИЙ: i. m. 78.; HEILIG: i. m. 170.; JORDAN: i. m. 115. — A német—francia ellentétekre ld. E. LAVISSE: Histoire de France III/1. Paris 1931. 37—38.; H. BÜTTNER: Barbarossa und

Ami pedig Manuel császár ama indítványát illeti, hogy ti. a két császár 1156 szeptemberében közösen indítson támadást Magyarország ellen,⁷ véleményünk szerint itt nem arról volt szó, hogy a bizánci uralkodó „itáliai érdekeinek feláldozásával is hajlandó lett volna a Magyarország ellen irányuló görög—német szövetséget felújítani”,⁸ hiszen magyarelles német—bizánci szövetség addig sem volt. A valóságban ennek, azaz 1156 tavaszán, azaz a bizánciak legnagyobb itáliai sikereinek idején megfogant manueli ajánlatnak a lényege az volt, hogy elterelje Frigyes figyelmét a bizánciak itáliai hódításairól,⁹ s egy magyarországi háborúval kösse le a német-római császár erejét, miközben maga Manuel a pápával és a normann lázadókkal együtt folytatta volna I. Vilmos elleni invázióját. Végső soron tehát a manueli ajánlat mögött az húzódott meg, hogy a basileus hajlandó volt segíteni Frigyes magyarországi expanzióját, amennyiben ő maga szabadon terjeszkedhet Itáliában. Frigyes alapvetően azért utasította el Manuel ajánlatát, mert számára fontosabb volt Itália, mint Magyarország; ezt mutatja az is, hogy a német uralkodó már 1156-ban elhatározta: 1158 nyarán megindítja újabb itáliai hadjáratát.¹⁰ Barbarossa álláspontjának kialakításában nyilvánvalóan az is szerepet játszott, hogy Itáliához hasonlóan Magyarországon sem kívánta — még közös akcióval sem — bizánci riválisának térhódítását.

Az a tény, hogy Manuel egyáltalában magyarelles hadjáratra tehetett javaslatot Frigyes előtt, világosan mutatja, mennyire feszült, ellenséges volt ekkor is az 1146-ban megromlott magyar—német viszony. Ugyanerről tesz tanúbizonyságot az a császári privilégium, amellyel 1156 szeptemberében Barbarossa az osztrák örgrófságot hercegség rangjára emelte. Ennek az intézkedésnek következtében megszűnt a Welf-Stauf ellenségeskedés, amely Frigyesnek 1152 óta nagy gondot okozott. A német uralkodó belátta, hogy az expanzív külpolitika folytatásához elengedhetetlenül szükséges a német feudálisok egységének megteremtése. Éppen ezért Frigyes hatalomra kerülése óta a Welf-Stauf ellenségeskedés elsimításán fáradozott. Miután 1152-ben kielégítette VI. Welf igényeit, az 1154 júniusi gosslari birodalmi gyűlésen elismerte Oroszlán Henrik Bajorországra vonatkozó követelését. A bajor hercegség birtokában levő Babe nbergi Henrik osztrák örgróf azonban ezt a döntést nem fogadta el, s ezért nem is vett részt Frigyes első itáliai hadjáratában sem, Barbaróssának végül is azzal sikerült megnyernie Henriket, hogy Bajorország elvétele fejében 1156. szeptember 17-én a császár Ausztriát dukátus rangjára emelte.¹¹

Az erről szóló privilégiumnak azonban magyarelles éle is volt, mert Ausztria hercegének kötelességévé tette, hogy a császárt magyarországi háborúja esetén katonai erővel segítse.¹² Ez világosan arra vall: a magyar királyság és a német birodalom közötti viszony bármikor háború kitérésével fenyegethetett.

Mindemögött végső fokon annak a Barbarossa Frigyesnek expanziós politikája húzódott meg, aki már 1152-ben Magyarország hűbéri hódoltatását tervezte.¹³ A né-

Burgund. Vorträge und Forschungen Bd. XII. Probleme des 12. Jahrhunderts. Konstanz—Stuttgart 1968. 92—95.

⁷ G 1770.

⁸ Így vélekedik DEÉR J.: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár 1928. (továbbiakban: DEÉR 1928.) 130.

⁹ Erre már utalt SCHERER F.: Komnénosz Mánuel bizánci császár (1143—1180) világuralmi törekvései. Gyula 1911. 69.

¹⁰ MGH SS XX. 414.

¹¹ Minderre ld. GPOT: i. m. 214.; A. HUBER: Ausztria története I. Bp. 1899. 232—235.; H. PELZER: Friedrichs I. von Hohenstaufen Politik gegenüber Dänemark, Polen und Ungarn. Leipzig 1906. 9—10.; LAMMA: i. m. I. 130—131.; OHNSORGE 1958. 445.; HAMPE: i. m. 147.; HEILIG: i. m. 168., 171.; JORDAN: i. m. 113—114., 116., 121.

¹² G 21., 2632., 2645.

¹³ G 1769.

met uralkodó 1155-ben kifejtett koncepciója szerint arra törekedett, hogy birodalma fennhatóságát a szomszéd államok fölé kiterjessze.¹⁴ Az 1157-es lengyelországi események pedig a keleti irányú feudális expanzió erősödéséről tanúskodtak. Miután IV. Bolesław felmondta a vazallusi viszonyt, 1157 nyarán Frigyes hadserege betört Lengyelországba, s ily módon kényszerítette annak uralkodóját hűségsküre, évi adó fizetésére s a birodalmi fennhatóság elismerésére.¹⁵

II. Géza királysága nehéz külpolitikai helyzetbe került, hiszen egyaránt fenyegette egy, a német birodalomból kiinduló támadásnak, illetve egy összehangolt, kétoldalú német—bizánci katonai akciónak a veszélye.¹⁶ Eppen ezért II. Géza, hogy kivédje a királyságára nehezedő külső nyomást, változtatást kezdeményezett a magyar—nyugati (német és cseh) viszony vonatkozásában. A fordulat az 1157-es évben ment végbe. Barbarossa Frigyes egyik legfőbb bizalmi emberének, Dániel prágai püspöknek magyarországi követjárása nyomán egyrészt cseh—magyar dinasztikus kapcsolat jött létre, amennyiben a német-római császár egyik legtekintélyesebb szövetségésének, II. Vladislav cseh fejedelemnek¹⁷ Frigyes nevű fia feleségül vette II. Gézának Erzsébet nevű leányát.¹⁸ Dániel püspök követsége másrészt pedig azzal az eredménnyel járt, hogy II. Géza 1157 nyarán Frigyes készül itáliai hadjáratához magyar segédcsapatot ajánlott fel.¹⁹ Még ez év őszén magyar követek jelentek meg Frigyes udvarában, ahol királyuk megbízásából ajándékokat adtak át a német-római császárnak.²⁰

A magyar—német és a magyar—cseh viszony rendezésével lezárult a II. Géza-kori magyar külpolitika látványos, nagy akciókban bővelkedő időszaka. II. Géza uralkodása következő néhány esztendejét a külpolitikai vonatkozásban részint az előző perióduséhoz képest sokkal szerényebb, visszafogottabb külpolitika, részint pedig a helyreállított nyugati, főleg német kapcsolatok folyamatos erősítése jellemzi. II. Géza elsősorban taktikai meggondolásból közeledett I. Frigyeshez, de a király új külpolitikai kurzusa mögött egyéb okok is meghúzódtak.

Az előző időszakban a többirányú külpolitikai kötelezettségek anyagi, katonai és politikai szempontból egyaránt nagy megterhelést jelentettek Magyarország számára. Az évek során az is bebizonyosodott, hogy hosszabb távon az ország erői nem képesek hátrányos következmények nélkül megfelelni ezeknek a feladatoknak. Így forrásaink arról tanúskodnak, hogy a különböző háborúk, hadjáratok nagyon komoly anyagi ráfordítást igényeltek, s ez elsősorban a királyi udvart terhelte. Ezzel hozható összefüggésbe az az eset, amikor a király 1151 táján, tehát az orosz és bizánci háborúk idején, az osztrák örgróffal való tárgyalásával kapcsolatos anyagi kiadások fedezésére 40 ezüstmárka kölcsönt vett fel a pannonhalmi apáttól.²¹ Minden bizonnyal a hazai pénzforgalom szerény méreteiből is fakadt az, hogy a király kevés kész-

¹⁴ PELZER: i. m. 2—3.

¹⁵ Erre ld. PELZER: i. m. 11—13.; LAMMA: i. m. I. 243.; OHNSORGE 1958. 446.; T. MANTEUFFEL (főszerk.): Historia Polski I.² Do roku 1764. Cześć I. Do połowy XV. w. Warszawa 1958. 306—307.; JORDAN: i. m. 123.

¹⁶ Erre már utalt PELZER: i. m. 8.

¹⁷ 1157 nyarán II. Vladislav részt vett I. Frigyes oldalán a lengyel hadjáratban. A cseh fejedelem a birodalomnak tett szolgálataiért az 1158 januári regensburgi birodalmi gyűlésen a császártól megkapta a királyi címet és koronát. Ld. HUBER: i. m. 292—293.; B. BRETHER: Geschichte Böhmens und Mährens bis zum Aussterben der Premysliden (1306). München—Leipzig 1912. 257.; JORDAN: i. m. 123.

¹⁸ G 1656., 1994.

¹⁹ G 1994., 2292. — Dániel püspök magyarországi útjának datálására ld. PAULER GY.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I.² Bp. 1899. 290.; PELZER: i. m. 14.

²⁰ G 1770.

²¹ ERDÉLYI L. (szerk.): A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I. Bp. 1902. (továbbiakban: PRT) 600.

pénzzel rendelkezett.²² De fel kell tételeznünk azt is, hogy az orosz és bizánci háborúk finansziális költségei ugyancsak hozzájárultak II. Géza készpénzkészlete megcsappanásához. Ezt alátámasztja Mikhael bizánci rétor egyik beszédének ama megjegyzése, mely szerint a zsoldosok fogadása, az idegenek megajándékozása, az 1154-es őszi támadás előkészítése az uralkodó vagyonát felettébb leapasztotta.²³ Nyilvánvalóan ezek a gazdasági nehézségek arra inthették II. Gézát, hogy a külpolitikai célkitűzések meghatározásánál figyelembe kell vennie az ország anyagi teherbíró képességét is.

Az új külpolitikai irányvonal kialakításában a belső okok közül döntő szerepet a belpolitikai természetű problémák játszották. Az 1131-ben hatalomra került s az 1150-es évekig szilárd uralkodó párton belül hasadás állott be, azaz megbomlott az uralkodó osztály egysége. Valószínűleg már az is ennek tulajdonítható, hogy az egyes külpolitikai akciók, főleg hadjáratok szükségességének megítélésében — adataink szerint — a magyar feudális urak körében nem mindig volt meg az összhang. Jól példázhatja ezt azoknak a püspököknek a magatartása, akik lebeszélték a királyt egyik tervezett — feltehetően az 1155-ös — bizánci hadjáratáról.²⁴ Az uralkodó osztály különböző frakciói között a legfőbb hatalom kérdésében trónviszály formájában törtek felszínre az ellentétek. II. Géza egyik testvére, István herceg vezetésével hatalmi harc robbant ki.

Freisingi Ottó műve folytatójának, Rahewinnek elbeszéléséből kiderül, hogy István herceget az 1152 körüli megoldás — a terület s lényeges hatalom nélküli hercegi ellátás²⁵ — nem elégítette ki. István a királyi hatalom megszerzésére tört, s ennek érdekében barátai és hívei körében szervezkedni kezdett. Forrásunk azt is elmondja, hogy István legfőbb támogatója nagybátyja, Belus bán volt, aki rendkívüli módon tisztelte a herceget. István és hívei II. Géza meggyilkolását tervezték, s „gaztetteik következtében” az ország a belháború szélére jutott. A király és környezete azonban mindezt természetesen nem nézte tétlenül. Először István híveit kezdték üldözni, majd „az ország kegyetlen ellenségeként” számúzték a herceget, akire azután halálbüntetést mondtak ki. István „testvére kegyetlen szigorúsága” elől Frigyes császár udvarába menekült.²⁶ Más források nem szólnak Istvánnak a királyi korona megszerzésére irányuló konspirációjáról. Bizánci kútfőink közül Kinnamos csak azt közli velünk, hogy II. Géza rendkívüli mértékben gyűlölte Istvánt;²⁷ Niketas pedig arról tudósít, hogy István herceg az életére törő rokonai kéz elől menekült el hazájából.²⁸ A bizánci történetírók adatai a lényeget illetően mindenesetre egyeznek azzal, amit Rahewin II. Géza és István viszonyáról elmondott.

A szakirodalomban ezeknek az eseményeknek a datálása több oknál fogva is meglehetősen problematikus. Az alapvető ok az, hogy az egyetlen forrás — Rahewin műve —, amely részletesen beszámol II. Géza és István dux konfliktusáról, nem adja

²² LEDERER E.: A középkori pénzüzetek története Magyarországon (1000—1458). Bp. 1932. 15—16.

²³ W. REGEL: *Fontes rerum Byzantinarum* I/1. Petropoli 1892. 158.

²⁴ G 1031.

²⁵ A hercegi ellátás bizonyos birtokok és jövedelmek juttatásával járt, de semmiféle politikai, kormányzati hatalmat vagy országrészt nem biztosított. Minthogy II. Géza uralkodótársaként idősebb fiát, Istvánt szerepeltette, ezért a trón legális örökléséhez reális reményeket nem fűzhetett II. Géza testvére (ld. PAULER: i. m. 286.). Ily módon igen erős túlzás volt a király követelnek azt állítaniok az 1158 januári regensburgi birodalmi gyűlésen, hogy István herceg a királlyal együtt részese volt a hatalomnak, s ebből a szempontból a király csak névleg volt első (G 1771.).

²⁶ G 1770—1771.

²⁷ A. MEINEKE: *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum. Corpus scriptorum historiae Byzantinae*. Bonnæ 1836. (továbbiakban: K) 203.

²⁸ J. A. v. DIETEN: *Nicetae Choniatae Historia. Corpus fontium historiae Byzantinae XI/1. Series Berolinensis. Berolini et Novi Eboraci 1975.* (továbbiakban: N) 126.

meg az események konkrét időpontját. A kutatók többsége a kronológiai kérdés megválaszolásához a bizánci történetíró, Kinnamos egyik tudósítását vette alapul. Kinnamos II. Gézának — Andronikossal való konspirációja következtében 1154-ben lezajlott — Bizánc elleni támadása kapcsán elmondja, hogy a magyarok Belgrádnál már megkezdték a folyón a visszavonulást, amikor Basileios Tzintzilukes serege rájuk támadt. Csata keletkezett, amelyben II. Géza serege győzött; Tzintzilukes hadából először azok a magyarok futamodtak meg, akik a bizánciak oldalán harcoltak, s akiket „István, Géza fia vezetett”.²⁹

A bizánci történetíró műve idézett passzusának interpretációja az itt szerepeltetett István személyével kapcsolatban azonban a kutatók körében vitatott. A szakirodalom egységesen foglalt állást abban a vonatkozásban, hogy Kinnamos a rokonság fokának megjelölésében tévedett, hiszen 1154-ben a mintegy 24 éves II. Gézának még nem lehetett oly korban levő fia, aki ekkor már harcképes lett volna, s háborúban külön seregrész irányítását bízták volna rá.³⁰ Eme helytálló megfontolás alapján viszont a bizánci seregben harcoló István kilétét illetően a kutatók kétféle választ adtak.

A legelterjedtebb nézet szerint, s modern hazai történetírásunkban kizárólagosan ez érvényesül, a szóban forgó István azonos II. Géza öccsével. István herceggel, aki tehát legkésőbb 1154-ben már Bizáncban volt. Eszerint a herceg II. Géza elleni összeesküvése ekkorra már kudarcot szenvedett, vagyis István herceg hatalom megszerzési kísérletét 1154 előttre kell tenni. E nézet képviselői általában azt vallják, hogy a magyar—bizánci háborúskodásokat lezáró békekötés után István herceg eltávozott Bizáncból és I. Frigyes udvarába ment.³¹

A másik vélemény szerint Kinnamos nemcsak a rokonság fokát tévesztette el, hanem tévedett a bizánciakkal együtt harcoló magyarok vezérének nevét illetően is. E nézet hívei úgy vélik, hogy itt Kálmán király fiáról, Boriszról van szó, aki éppen ebben a háborúban vesztette életét.³² Ezek a történészek István herceg tartózkodási helyével kapcsolatban különbözőképpen foglalnak állást. Egyesek szerint — mialatt Borisz a magyarok ellen harcolt — István herceg I. Frigyesnél tartózkodott.³³ Más kutató úgy vélekedik, hogy István herceg ekkor Borisszal együtt Bizáncban lehetett,

²⁹ K 132.

³⁰ Ld. pl. ГРОТ: i. m. 201—202.; CHALANDON 1912. 413. 1. jegyz.; ВАСИЛЬЕВСКИЙ: i. m. 71. 4. jegyz. (A szerző ezt a véleményét már műve első, 1877-es pétervári kiadásában kifejtette.)

³¹ Erre ld. PAULER: i. m. 286—289.; SCHERER: i. m. 96—97.; MARCZALI H.: Magyarország története. Bp. 1911. 121.; CHALANDON 1912. 413. 1. jegyz.; DEÉR: 1928. 129.; MORAVCSIK GY.: A magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1934. (továbbiakban: MORAVCSIK 1934.) 194.; HÓMAN B. — SZÉKELY GY.: Magyar történet I.⁶ Bp. 1939. (továbbiakban: HÓMAN 1939.) 374—375.; MORAVCSIK GY.: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. (továbbiakban: MORAVCSIK 1953.) 80.; ELEKES L. — LEDERER E. — SZÉKELY GY.: Magyarország története az őskortól 1526-ig. Egyetemi tankönyv. Bp. 1961. (továbbiakban: ET) 100. (a vonatkozó részt LEDERER E. írta); F. DÖLGER: Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik. Byzanz und die europäische Staatenwelt. Darmstadt 1964. 170.; URBANSKY: i. m. 80.; MORAVCSIK GY.: Byzantium and the Magyars. Bp. 1970. 81—82. Egyébként minden bizonnyal először DU CANGE foglalt úgy állást — Kinnamos művéhez írott kommentárjában —, hogy a görög szövegben szereplő István II. Géza király testvérével, István herceggel azonos (K 345.). A II. Géza-kori magyar—bizánci háborúskodásokat lezáró békét egyesek szerint 1156-ban (ld. MORAVCSIK 1953. 80.), mások szerint 1155-ben kötötték meg (ld. pl. Калин: i. m. 30). Magunk az utóbbi datálást fogadjuk el.

³² Így vélekedik pl. ГРОТ: i. m. 201—202.; ВАСИЛЬЕВСКИЙ: i. m. 71—72.; С. П. РОЗАНОВ: Евфимия Владимировна и Борис Коломанович. Из европейской политики XII в. Извещения Академии Наук СССР. Отделение Гуманитарных Наук. Ленинград 8—9 (1930) 669.; М. М. ФРЕЙДЕНБЕРГ: Труд Иоанна Киннама как исторический источник. Византийский Временник 1959. 35.; В. Т. ПАШУТО: Внешняя политика древней Руси. Москва 1968. 78.

³³ РОЗАНОВ: i. m. 669.; ФРЕЙДЕНБЕРГ: i. m. 35.

ahonnan 1158 táján ment Frigyeshez.³⁴ Végül olvasható olyan nézet is, mely szerint István herceg II. Géza elleni összeesküvése után Magyarországról egyenesen a német császárhoz menekült 1156 végén vagy 1157 elején.³⁵

Mi azonban egyik személyazonosítással sem értünk egyet. Nem tartjuk ugyanis valószínűnek azt, hogy Kinnamos kortárs történetíróként ilyen súlyos hibákat követett volna el a korabeli magyar és bizánci történelemben jelentős szerepet játszó s szerzőnk által is meglehetősen jól ismert személyekkel — Borisszal és István herceggel — kapcsolatban. Kinnamos jól ismerte a Bizáncban gyakran megforduló s bizánci házasságot kötött Boriszt, de különösen tájékozott volt István herceg, a későbbi IV. István életkörülményeiről. Így például azt is tudta róla, hogy ő II. Géza testvére!³⁶ IV. István Manuel császár magyarországi politikájában egészen különleges helyet foglalt el, s Kinnamos császári titkárként közvetlen közelről figyelhette a IV. Istvánnal kapcsolatos eseményeket.³⁷ 1165 nyarán például Kinnamos is ott volt a Zimony körüli harcokban,³⁸ melyeket Manuel részben IV. István halála megbosszulásáért indított. Elképzelhetetlen, hogy ilyen körülmények között eltévesztette volna a II. Géza és István herceg közti rokonság fokát.

Úgy véljük, hogy a szóban forgó helyen a valóságban egy harmadik személyről van szó, s éppen Kinnamos segít e harmadik személy kilétének felderítésében. Történetírónk az 1164-es magyar—bizánci háború eseményeinek ismertetése kapcsán elmondja, hogy IV. Istvánnak volt egy *István nevű unokatestvére*, aki a bizánci táborban tartózkodott akkor. Ez az István rendkívüli módon *hasonlítot* az exkirályra, s hadicselből felvette annak fegyverzetét. Még a IV. István környezetében levő magyarok is azt hitték róla, hogy ő az ellenkirály, s az árulók ebben a minőségben fogták el és szolgáltatták őt ki III. Istvánnak.³⁹ A két István közötti nagyfokú hasonlóság alapján világos, hogy életkoruk is hasonló lehetett, tehát 1154-ben István herceg unokatestvére is kb. 20—22 éves fiatalember volt, s életkora lehetővé tette, hogy külön seregész vezéréként harcoljon II. Géza ellen.

A mi véleményünk szerint az 1154-ben bizánci seregben harcoló István és az 1164-ben IV. István unokatestvéreként szereplő István *azonosak* egymással. Sajnos nem állnak adatok rendelkezésünkre IV. István király István nevű unokatestvére személyének közelebbi megállapítására. Megkockáztatjuk azonban ama feltevésünket, hogy ez az István Borisz második fiúgyermke volt, aki az 1130-as évek első felében született, tehát nagyjából II. Béla harmadik fiával, a későbbi IV. Istvánnal egy időben. Nagyfokú hasonlóságuk alapja az lehetett, hogy mindketten egyaránt I. Géza dédunokái voltak.⁴⁰

Az 1154-ben II. Géza ellen bizánci seregben harcoló István személyére vonatkozóan általunk vallott azonosítás alapján egyértelmű, hogy István herceg, a későbbi IV. István 1154-ben nem volt Bizáncban. Ezzel összhangban van Rahewin ama tudósítása, mely szerint István herceg — miután összeesküvését leleplezték, s őt magát az országból száműzték — I. Frigyes udvarába menekült, ahol a császár oltalma alá helyezte magát.⁴¹ Szerzőnk tehát nem tud arról, hogy István herceg a császári udvar-

³⁴ ВАСИЛЬЕВСКИЙ: i. m. 71. 4. jegyz.

³⁵ ГРОТ: i. m. 202., 216—217.

³⁶ K 203. — Egyébként az a néhány szó, melyet Kinnamos a II. Géza és Borisz közti rokonságról műve egy másik helyén (K 117.) elmond, világosan jelzi: szerzőnk nem tekintette Boriszt II. Géza fiának.

³⁷ Kinnamos hivatalos tiszténél fogva Manuel császár közvetlen környezetéhez tartozott. Ld. MORAVCSIK 1934. 189.; MORAVCSIK Gy.: Byzantinoturcica I. Berlin 1958. 324.

³⁸ K 241., 245.

³⁹ K 224—225.

⁴⁰ PAULER szerint (i. m. 303., 499. 507. jegyz.) IV. István unokatestvére Belus herceg fia lehetett.

⁴¹ G 1770.

ba érkezése előtt megfordult volna Bizáncban, ahová viszont — s erről éppen Rahe-wintől értesülünk — 1158 januárjában követően valóban eltávozott.⁴² István herceg német földre menekülése idejének meghatározásához véleményünk szerint Rahewin ama közléséből kell kiindulnunk, mely szerint — miután II. Géza előtt ismertté vált, hogy öccse a hatalomra aspirál, s ebben legfőbb támogatója Belus herceg — a király „nem annyira őt [ti. Istvánt], mint inkább barátait és híveit már nyíltan vádolta, azok-nak minden tettét vagy szavát bűnüknek róttá fel”⁴³ Ez azt jelenti, hogy II. Géza elő-ször István barátai és bizalmas hívei ellen fordult, azokat kezdte először üldözni és bűnösökként felelősségre vonni. Természetes, hogy István herceg legfőbb híve, Belus herceg az elsők között találta magát szemben a király haragjával. Ennek időpontja a hazai okleveles anyag segítségével állapítható meg. Kiderül, hogy „Belus herceg” II. Géza alatt hiteles oklevélben utoljára 1157 márciusában szerepel mint palatinus comes.⁴⁴ Ez azt jelenti, hogy ezt a dátumot követően, ehhez közeli időben Belus az István herceggel való kapcsolata miatt kiesett a király kegyéből, s feltehetően ek-kor — 1157 tavaszán — Magyarország elhagyására kényszerült.⁴⁵ Rahewin elbeszélése alapján világos, hogy István herceg legfőbb hívei után a király haragja az életére törő testvére ellen fordult, aki viszont ekkor a menekülést választotta, és egyenesen I. Frigyes udvarába ment. A legnagyobb valószínűséggel valamikor 1157 nyarán ke-rülhetett sor István herceg Magyarországról való eltávozására.⁴⁶ Ebből következően viszont István herceg II. Géza elleni összeesküvését, hatalommegszerzési kísérletét az 1156—1157-es időszakra datálhatjuk.

A herceg — trónkövetelő elődjéhez, Boriszhoz hasonlóan — a német-római csá-szár oltalma alá helyezte magát, s II. Gézával szemben Frigyes segítségét kérte. Bar-barossa Frigyes „római császári méltóságánál és tekintélyénél fogva” döntőbíróként lépett fel a magyar trónviszályban, s elküldte követeit ez ügyben II. Gézához.⁴⁷ A ma-gyar király is elfogadta I. Frigyes döntőbíráskodását,⁴⁸ s követei, Gervasius püspök és Heidrih comes a király képviselőjében megjelentek Barbarossa udvarában.⁴⁹ Az 1158 januári regensburgi birodalmi gyűlésen, ahol István herceg mellett meghall-gatták a magyar király küldötteit is, a császár végül nem döntött a magyar trónkér-

⁴² G 1771.

⁴³ G 1770.

⁴⁴ FEJÉRPATAKY L.: III. Béla király oklevelei. III. Béla magyar király emlékezete (FORSTER Gy.) szerk.). Bp. 1900. (továbbiakban: III. Béla emlékezete) 27—28.

⁴⁵ Így természetesen nem tudjuk elfogadni azt a véleményt, amely 1158-ra teszi Belus Magyar-országról történt eltávozását. Ld. PAULER: i. m. 290.; HÓMAN 1939. 375.

⁴⁶ Közlebbi időpont megadására — források híján — nincs lehetőség. Az nem valószínű, mi-ként PELZER véli (i. m. 15.), hogy István herceg 1157 végén menekült volna el az országból, hiszen az 1158 január közepi regensburgi gyűlés előtti követváltások I. Frigyes és II. Géza között bizonyára nem kevés időt vetek igénybe. Végül azt is figyelembe kell venni, hogy Dániel püspök — 1157 augusz-tusában lezajlott — magyarországi követjárása után, amely meghozta a fordulatot a magyar—német kapcsolatokban, István hercegnek már kevés oka lehetett arra, hogy I. Frigyes udvarába menjen Eme megfontolásra utalt TPOT is (i. m. 216—217.).

⁴⁷ G 1770.

⁴⁸ A német császár döntőbíráskodása megítélésére ld. DEÉR 1928. 131.; MOLNÁR E.: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp. 1949. 333.; GERICS J.: Az államszuverenitás védelme és a „két jog” alkalmazásának szempontjai. Történelmi Szemle 1975. 361—362. — Igaz, hogy a német—római császárnak ily formában megnyilvánuló beavatkozása a magyar királyság bel-ügyeibe „az ország tényleges függetlenségét nem érintette” (MOLNÁR: i. m. 333.), ez az esemény is azonban egyértelműen rávilágít arra, hogy semmiképpen sem beszélhetünk arról, mintha Magyarország II. Géza alatt nagyhatalmi helyzetet élvezett volna Európában, miként ezt G. STADTMÜLLER véli (Die ungarische Grossmacht des Mittelalters. Historisches Jahrbücher der Görresgesellschaft. 1951. 68.).

⁴⁹ G 1770.

désben, hanem azt későbbi időre halasztotta el.⁵⁰ Ez lényegében azt jelentette, hogy Barbarossa, legalábbis egyelőre, II. Géza mellett foglalt állást. Forrásunk elmondja: a német császár még arra is gondolt, hogy — az 1152-es dán példához hasonlóan⁵¹ — II. Géza és István herceg között az ország megosztásával tesz igazságot, de aztán Frigyes ettől a tervétől is elállt.⁵² A német-római császár az 1158 nyarára tervezett itáliai hadjárata előtt nyilvánvalóan nem kívánt felesleges külpolitikai problémákba bonyolódni. Természetesen álláspontját nagymértékben befolyásolta II. Gézának a birodalom irányában nemrégiben kedvezően megváltozott magatartása is. Ez egyébként igazolta II. Gézát, akinek ügyes politikával nemcsak a német expanziós törekvéseket sikerült kivédenie, hanem saját koronáját is meg tudta óvni a külföldi segítség igénybevételétől sem visszariadó István herceg kísérletével szemben. Az a tény, hogy II. Géza irányváltása a német császársághoz való viszony kérdésében és az István herceggel való konfliktus kirobbanása csaknem teljesen egy időre esett, arról tanúskodik, hogy a külpolitikai irányváltás létrejöttében ez a belső hatalmi viszálykodás komoly szerepet játszott. Ugyanakkor Barbarossa azzal a határozatával, amely II. Géza és István „perének eldöntését alkalmasabb időre halasztotta”, a jövőre szólna biztosította maga számára a politikai nyomás lehetőségét a magyar királlyal szemben.⁵³

Túláságosan kevés adattal rendelkezünk ahhoz, hogy közelebbről meghatározhassuk azokat a társadalmi erőket, amelyek támogatták István hatalommegszerzési kísérletét. Az összeesküvéssel kapcsolatban Rahewin említést tesz István herceg barátairól és bizalmas híveiről, akik közül név szerint csak Belust ismerjük.⁵⁴ Gazdag hazai és külföldi forrásanyag bizonyítja, hogy Belus, II. Géza király anyai nagybátyja 1157-ig mintegy másfél évtizeden át a magyar kül- és belpolitika reprezentáns alakja, vezető egyénisége volt. Tudjuk például róla, hogy 1144-ben orosz földön vezetett hadat,⁵⁵ 1146-ban Jasomirgott Henrik ellen diadalmaskodott a királlyal együtt,⁵⁶ nagy szerepe lehetett 1149-ben a Bizánc-ellenes magyar—szerb szövetség megteremtésében,⁵⁷ 1150 végén Manuel ellen hadakozott,⁵⁸ ugyanebben az időben a magyar—volhiniai—kijevi szövetség erősítése érdekében leányát Izjaszlav fejedelem testvére vette feleségül;⁵⁹ 1152-ben és 1157-ben palatinus comesként,⁶⁰ 1150-ben, 1151 táján, 1152-ben és 1156 körül bánként, tehát a legfőbb országos tisztségek viselőjeként⁶¹ fordult elő az oklevelekben. Az Árpád-házzal való rokoni kapcsolatát — a konkrét utalásokon kívül — duxi címe is kifejezésre juttatja.⁶² Belus a II. Géza elleni összeesküvés vezetője lehetett István herceg mellett. Részvétele István hercegnek a királyi korona megszerzésére irányuló akciójában önmagában is arra vall, hogy István mö-

⁵⁰ G 1771.

⁵¹ Erre ld. PELZER: i. m. 4—5.; LAMMA: i. m. I. 128.; JORDAN: i. m. 113.; GERICS: i. m. 361.

⁵² G 1771.

⁵³ Teljesen elhibázott az a felfogás, amely szerint István herceg német segítségkérése mögött Manuel császár állott, aki az 1156-i ajánlatának kudarca után állítólag ily módon kísérlete volna meg másodszer Magyarország ellen megnyerni I. Frigyes szászart (DEÉR 1928. 130.).

⁵⁴ G 1770.

⁵⁵ HODINKA A.: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 101.

⁵⁶ E. SZENTPÉTERY: Scriptorum rerum Hungaricarum I—II. Bp. 1937—1938. (továbbiakban: SRH) I. 456.; SRH II. 197.; G 1768., 2644.

⁵⁷ K 104.

⁵⁸ K 117.

⁵⁹ HODINKA: i. m. 129., 131.

⁶⁰ SZENTPÉTERY I.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. Bp. 1923—1930. 81. sz.; FEJÉRPATAKY: i. m. 343.

⁶¹ PRT I. 599., 600., 601.; NAGY I.: Sopron vármegye története. Oklevéltár I. Sopron 1889. 2.

⁶² Ld. pl. FEJÉRPATAKY L.: A Gutkeled-biblia. Magyar Könyvszemle 1892—1893. 15.; PRT I. 597.; G 1768., 1770.

gött meglehetősen komoly erőt képviselő társadalmi csoport húzódott meg, az uralkodó osztály semmiképpen sem lebecsülhető része fordult szembe II. Géza uralmával.

A II. Géza és István herceg közötti trónviszályban arról a feudális jelenségről van szó, ami az addigi magyar történelemben számos alkalommal már megfigyelhető volt. Abban a korban, amikor a királynak anyagi javakban, kormányzati hatalomban még döntő túlsúlya van, az arisztokrácia elégedetlen része dinasztikus viszályok szításával igyekszik olyan viszonyokat teremteni, amelyek saját gazdasági ereje és politikai befolyása növelése számára kedveznek.⁶³ István herceg túlfűtött személyes ambíciói találkoztak az adott politikai viszonyokkal elégedetlen feudális urak változást igénylő törekvéseivel. A herceg mögött az uralkodó osztály különböző — egyházi és világi — csoportjainak képviselői egyaránt megtalálhatók lehetnek.⁶⁴ Feltételezzük, hogy a trónviszály kitörésében külpolitikai okok is szerepet játszhattak. Lehetséges, hogy István herceg és Belus a melléjük felsorakozott úri csoporttal együtt a bizánci és a szerb kérdésben II. Gézától eltérő nézetet vallott, s a Bizánc elleni konfrontáció folytatásának híve volt. Talán ezért is fordult a trónaspiráns herceg először I. Frigyeshez, akinek udvarából azonban — valószínűleg még 1158 folyamán — saját kezdeményezésére Velencén keresztül Bizáncba távozott, ahol a basileus védelme alá helyezte magát.⁶⁵ Ez utóbbi tény is arra mutat rá, hogy a kirobbant trónharcokban nem a külpolitikai megfontolások, hanem a főhatalom megszerzésére irányuló törekvések játszották a főszerepet István herceg részéről.⁶⁶

Bizánc 1158-ban vereséggel zárta az itáliai háborút. Bebizonyosodott, hogy a keleti császárság saját erejéből nem képes a normannok fölé kerekedni,⁶⁷ szövetségesei pedig fokozatosan feladták a Vilmos elleni harcot. Érzékenyen érintette Manuelt, hogy a brindisi ütközet után IV. Adorján pápa kiegyezett a normannokkal. Az 1156 júniusában megkötött beneventói egyezményben a normann uralkodó vazallusi esküt tett a pápának, aki viszont elismerte I. Vilmos királyi címét, s formálisan hűbérbe adta át neki a dél-itáliai területeket.⁶⁸ Genovát is 1156-ban sikerült semlegesítenie I. Vilmosnak;⁶⁹ a lázadó normann bárók pedig egymás után szenvedtek vereséget, illetve hódoltak be a királynak. 1157-ben a basileus utolsó megszabású katonai kez-

⁶³ Erre ld. MOLNÁR E. (főszerk.): Magyarország története I. Bp. 1971.³ (a vonatkozó részt SZÉKELY Gy. írta) 61.; KRISTÓ Gy.: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp. 1974. 38—39.

⁶⁴ Úgy véljük, hogy egyoldalú beállítás az, amely szerint István herceg párthívei a császárbarát világi nagybirtokosság köréből kerültek ki (ET 100.). Feltételezhető, ha erre nincs is adatunk, hogy a herceget az uralkodó osztály különböző csoportjaiba tartozó — így egyházi és világi — főurak egyaránt támogathatták. A herceg hatalommegszerzési kísérletét ugyanis nem a pillanatnyi külpolitikai helyzet (tehát nem a császárság és pápaság még csak érlelődő viszálya), hanem a magyar belviszonyok határozták meg.

⁶⁵ G 1771.

⁶⁶ Lehet, hogy Belus mind német földön, mind Bizáncban István herceg környezetében tartózkodott. De az a lehetőség sem vehető el, hogy Belus, aki a szerb uralkodó család sarja volt, Magyarországról egyenesen Raškába menekült 1157-ben. Forrásokban csak az 1160-as évek elején jelenik meg újra Belus neve. 1162-ben Manuel császár megtette őt Raška nagyzsupánjává, de ezt a tisztelet nagyon rövid ideig látta el (K 204.). 1163-ban Belus már IV. István udvarában tartózkodott, ahol a báni méltóságot viselte. Ld. T. SMIČIČLAS: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II. Zagreb 1904. (továbbiakban: C) 94. sz. — Belus raškai fejedelemsége idejére ld. J. КАЛИЉ РАШКИ ВЕЛИКИ ЖУПАН УРОШ II. Зборник радова Византолошког института XII. Београд 1970. 33.; PAULER Belus Raškába kerülését s a fejedelmi trónra jutását 1158-ra tette. (i. m. 290.), ez a datálás azonban elfogadhatatlan.

⁶⁷ N 100.

⁶⁸ Erre ld. CHALANDON 1907. 232—234.; CHALANDON 1912. 371—372.; Ф. И. УСПЕНСКИЙ: История византийской империи III. Москва-Ленинград 1948. 236.; ЛАММА: i. m. I. 186.; RAS-SOW: i. m. 77.; HALLER: i. m. 128—129.; HAMPE: i. m. 156.

⁶⁹ CHALANDON 1907. 246—247.

deményezése is elbukott, s a szicíliai flotta az év nyarán már Konstantinápolyig nyomult. Ilyen körülmények között 1158-ban Manuel császár pápai közvetítéssel 30 évre szóló békét kötött I. Vilmossal. Ekkor Manuel, IV. Adorján és I. Vilmos egy táborba kerültek közös ellenségükkel, I. Frigyesel szemben.⁷⁰

Niketas Khoniates elmondja, hogy a konstantinápolyi udvarba érkező István herceget Manuel örömmel fogadta, s megbecsülése számos jelével tüntette ki.⁷¹ Ezt kétségtelenül igazolja az, hogy — feltehetően már ebben az időben — a basileus egyik unokahúgát, Isaakios Sebastokrator Mária nevű leányát, akit korábban Barbarossa Frigyesnek szántak, Istvánhoz adta feleségül.⁷² Manuel azonban a kedvező fogadtatás ellenére sem nyújtott ekkor támogatást István és csoportja magyarországi aspirációinak megvalósításához. Ez abból következett, hogy ezekben az években Manuelnek Magyarországgal kapcsolatban semmiféle politikai tervei nem voltak. 1158-tól Manuel figyelme Keletre fordult, s 1161 végéig a bizánci külpolitika homlokterében a birodalom rovására terjeszkedő ikonioni szultánátussal, a mosuli emirátussal, a kilikiai örmény fejedelemséggel, valamint az Antiochiával és Jeruzsálemmel kapcsolatos problémák rendezése állott.⁷³ Ugyanakkor Manuel, noha 1158-ban kiszorult Itáliából, egyáltalában nem mondott le a bizánci uralom dél-itáliai restaurációjára vonatkozó elképzeléseiről, s éppen ezért a keleti expanzió időszakában is nagy érdeklődést tanúsított az itáliai események iránt.⁷⁴

1158 nyarán indította meg Barbarossa Frigyes második itáliai hadjáratát, amely 1162 nyaráig tartott.⁷⁵ Az itáliai háború kapcsolatban állott I. Frigyes nagyhatalmi világhatalmi törekvéseivel. Barbarossa a német császárságot a római császárság örökösének, önmagát pedig a római császárok utódának tartotta. Az itáliai hadjárat első szakaszának fő célját éppen az egykori császári hatalom és tekintély helyreállítása képezte Észak- és Közép-Itáliában. Ennek legfőbb ellenzői a gazdasági és politikai érdekeiket védő észak-itáliai városok voltak. Magatartásuk teljes mértékben érthető, hiszen a német császár a fejlett önkormányzattal rendelkező városok politikai kiváltságainak felszámolására és gazdasági alávetésére tört. A kor gazdasági fejlődésében élenjáró városok anyagi javainak megszerzése lett volna hivatott biztosítani Frigyes további politikai akcióinak finánciális alapját. A lombard városok Milánó vezetésével ellenálltak. Frigyes azonban néhány hét alatt hódoltatta a városokat, s 1158 szeptember elején Milánó is megadta magát.⁷⁶ II. Géza 1157-es ígéretéhez híven mintegy félezer fős táborába, s a magyar segédcsapat Jasomirgott Henrik osztrák herceg seregében csehekkel együtt részt vett a Milánó körüli harcokban.⁷⁷ A katonai győzelem után Frigyes elérkezettnek látta az időt a császár korlátlan hatalmán alapuló új politikai rendszer bevezetésére Itáliában. Az antik római és a justinianosi törvények alapján a bolognai jogászok segítségével az 1158 novemberi roncgialiai gyűlésen határozták meg azokat az uralkodói jogokat (regalia), amelyek révén megvalósult volna az itáliai városok gazdasági és politikai alávetése. A roncgialiai határozatok alapján a városok élére a császár által kinevezett, illetve a

⁷⁰ CHALANDON 1907. 245—254.; CHALANDON 1912. 377—381.; Успенский: i. m. 237—238.; CMH 229—230.; ИВ 327—328.; OSTROGORSKY 1958. 407.; F. G. MAIER: Byzanz. Frankfurt am Main 1973. 279.; JORDAN: i. m. 120.

⁷¹ N 126.

⁷² K 203.; N 126. — Mügelin Henrik is tud István herceg bizánci házasságáról (SRH II. 200.).

⁷³ Erre ld. CHALANDON 1912. 417—462.; OSTROGORSKY: i. m. 407—410.

⁷⁴ Ld. OHNSORGE 1958. 449.; CMH 230.; ИВ 328.; OSTROGORSKY: i. m. 407.

⁷⁵ Barbarossa második itáliai hadjáratára ld. HAMPE i. m. 163.; JORDAN: i. m. 128., 134.

⁷⁶ Minderre ld. H. KRETSCHMAYR: Geschichte von Venedig I. Gotha 1905. 248.; VÁCZY P.: A középkor története. Egyetemes történet II. (HÓMAN B. — SZEKFÚ GY. — KERÉNYI K. szerk.). Bp. 1936. 558.; HAMPE: i. m. 163.; JORDAN: i. m. 128—129.

⁷⁷ G 1771—1772.

császártól függő hivatalnokok (podesták) kerültek; az új adórendszer bevezetése súlyos érvágást jelentett a városok gazdasági életében, de nagy jövedelmet ígért a kincstár számára; a császár hatalma biztosítása érdekében helyőrséget helyeztek el a városokban. Milánó és Crema nem fogadta el a roncagliai törvényeket, s már 1159 januárjában ismét fellázadtak, Barbarossa ezért 1159 nyarán ellenük vonult. IV. Adorján pápa is támogatta e városokat, mert nem tudta elfogadni Frigyes felfogását, mely szerint a püspökök a császár vazallusai s az uralkodó javára hűbéri kötelezettségeket kell teljesíteniök. A pápához hasonló magatartást tanúsított a városok lázadásával kapcsolatban I. Vilmos is.⁷⁸ Ugyanakkor II. Géza — forrásunk szavai szerint — „értésülve a milánóiak vakmerőségéről, követeket küldött az udvarba, s önként megígért a császárnak a korábnál nagyobb segítséget”.⁷⁹ Ez egyértelműen arról tanúskodik, hogy a magyar király 1159-ben változatlanul kitartott az 1157-ben kezdett Frigyes-párti politika folytatása mellett.

1160 januárjában — 7 hónapos harc után — sikerült csak Frigyesnek végeznie Crema városka lázadásával, de Milánó ellen nem tudott fellépni, mert ekkor már teljes mértékben lekötötte őt a római egyházban 1159 őszen beállt szakadás ügye, amely egész Európa életére kiható nagyjelentőségű politikai eseménnyé nőtte ki magát. 1159 szeptember elején elhunyt IV. Adorján pápa, aki 1156-tól (a brindisi egyezmény megkötése óta) szemben állott Barbarossa Frigyessele. Ellenfele halálát I. Frigyes arra szerette volna felhasználni, hogy a császári hatalmat kiszolgáló pápát helyettesen a római kúria élére. A bíborosok nagy többsége azonban — élvezve a normann király pártfogását — az elhunyt pápa hívét, Roland kardinálist választotta meg III. Sándor néven. A kisebbség Oktáviánt, Frigyes jelöltjét IV. Viktor néven tette meg római pápának.⁸⁰ Roland bíboros már az 1157 októberi besançoni birodalmi gyűlésen a császárság és a pápaság elsőbbsége kérdésében a pápa primátusát hirdette.⁸¹ Megválasztása azzal fenyegette Frigyeset, hogy III. Sándor elődje politikájának folytatója lesz. Ezért a császár nem ismerte el őt legitim pápának, s mindent megtett, hogy a keresztény államok uralkodóival saját pápáját fogadtassa el. Frigyes eme magatartása az egyházi szizma kérdésében kapcsolatban állott hatalomra kerülése óta folytatott egyházpolitikájával, amely viszont a római birodalom renovációjára irányuló politikai törekvései szerves részét képezte. Barbarossa új politikai kurzusa („honor imperii”) az egyháziakkal és a pápasággal folytatott politikájában is kifejezésre jutott. Hatalomra kerülése óta az uralma alatt álló területeken a pápaság és a császárság első küzdelmét lezáró, 1122-es wormszi konkordátum érvényét veszítette, mert Barbarossa teljesen figyelmen kívül hagyta azt. Ő maga nevezte ki a püspököket, akiket aztán saját hűbéreseinek tekintett. 1157-ben az udvari kancelláriában már kidolgozták „a császár és a birodalom isteni tulajdonságairól”, a korlátlan császári hatalomról s a csak istennek felelős császárról szóló tétéleket. Kimondották, hogy a császár hatalma istentől ered, s éppen ezért az uralkodó csak istennek tartozik felelőséggel, s a császár mint az egyház védnöke (defensor ecclesiae) felsőbbbséget igényelt magának az egyházzal szemben. Ugyanakkor a pápaság viszont, a maga isteni eredetét és primátusát hirdetve, a császári koronát pápai beneficiumnak tekintette,

⁷⁸ Ezekre ld. KRETSCHMAYR: i. m. 248—249.; CHALANDON 1907. 258—261.; F. MOURRET: Histoire générale de l'Église. La chrétienté. Paris 1928. 399—401.; VÁCZY: i. m. 557—560.; HAMPE: i. m. 165—169.; P. CLASSEN: Das Wormser Konkordat in der deutschen Verfassungsgeschichte. Vorträge und Forschungen. Bd. XVII. Investiturstreit und Reichsverfassung. Sigmaringen 1973. 442.; JORDAN: i. m. 128—129.

⁷⁹ G 1172—1173.

⁸⁰ Ld. CHALANDON 1907. 261., 291.; MOURRET: i. m. 401.; CH. BURGAUX: Histoire des papes. Persan 1949. 135.; LAMMA: i. m. II. 49—51.; HALLER: i. m. 145—147.; JORDAN: i. m. 131.

⁸¹ Ld. LAMMA: i. m. I. 264—275.; HALLER: i. m. 136.; HAMPE: i. m. 160.; JORDAN: i. m. 126.

engedelmességet követelt a császártól, akit az egyház egyszerű katonájának (miles ecclesiae) tartott. Barbarossa politikája elindította a császárság és a pápaság második küzdelmét.⁸² I. Frigyes nyilvánvaló célja a szkizma kérdésében az volt, hogy IV. Viktor elfogadtatásával a pápaságot a császárságnak rendelje alá. Ennek megvalósulása azzal a következménnyel járt volna, hogy I. Frigyes a pápaság gazdasági, politikai és ideológiai hatalmát egész Európában a német-római császárság politikai befolyása kiterjesztésére használhatta volna fel.⁸³ Ezen okoknál fogva az egyházi szkizma ügye, amely látszólag csak egyszerű egyházi jogi kérdés volt, az európai hatalmi, politikai viszonyok alakulása szempontjából meghatározó jelentőségű politikai kérdéssé vált. Mindazok az államok, amelyek szemben álltak Frigyes világhatalmi törekvéseivel, egymás után III. Sándort fogadták el törvényes pápának, s a német császár pártfogoltját, IV. Viktort illegitim pápának tekintették. Barbarossa Frigyes álláspontját s IV. Viktort a birodalmi területeken kívül csak a császár vazallusai, Dánia, Lengyelország és Csehország támogatták kezdettől fogva.⁸⁴ 1160 elejére I. Frigyes egyházi zsinatot hirdetett meg az egyházszakadás megszüntetésére.⁸⁵ A páviai zsinat, amelyre Barbarossa meghívta Magyarországi egyházi vezetőit is, azonban nem tudta rendezni a kérdést, sőt gyakorlatilag megszilárdította, egy időre állandósította a szkizmát. A zsinat ugyanis, amelyen szinte kivétel nélkül csak a IV. Viktort támogató egyházak vettek részt, valamint néhány uralkodó, így az angol, a francia, a dán, a cseh és a magyar király követei, IV. Viktort ismerte el törvényes pápának, s kiátkozta III. Sándort híveivel együtt. Ezt követően 1160 márciusában III. Sándor kiközösítette IV. Viktort és Barbarossa Frigyesét. Az év végére nagyjából kialakult már III. Sándor híveinek köre is. Kezdetül fogva őt támogatták a lombard városok, a szicíliai normann királyság és Velence, 1160 végén csatlakozott hozzájuk a jeruzsálemi királyság. Őt ismerte el Kasztília, Norvégia és Írország is. III. Sándor pápasága sorsának alakulása szempontjából azonban különösen fontosnak bizonyult az, hogy 1160 őszén a toulouse-i zsinaton Anglia és Franciaország hivatalosan is Sándor mellett foglalt állást.⁸⁶ Ez nagymértékben befolyásolta a magyar álláspont kialakítását, amint ezt II. Gézának VII. Lajoshoz 1161 elején írott levele tanúsítja.⁸⁷

Véleményünk szerint a történeti kutatás — kevés figyelmet fordítva ennek a lényeges és izgalmas kérdésnek a vizsgálatára — még ma sem tisztázta teljesen megnyugtató módon azt, hogy pontosan miként alakult II. Géza magatartása az egyház-

⁸² Minderre ld. VÁCZY: i. m. 552—555.; MOLNÁR: i. m. 337.; Лозинский: i. m. 143—145.; HALLER: i. m. 130—132.; G. L. SEIDLER: Politikai gondolkodás az ókorban és a középkorban. Bp. 1967. 333—334.; HAMPE: 168—170.; L. J. ROGIER — R. AUBERT — M. D. KNOWLES: Nouvelle histoire de l'Église. 2 Le Moyen Age. Paris 1968. 250—252.; HAMPE: i. m. 152.; CLASSEN: i. m. 442—444.; HEILIG: i. m. 168.; TH. MAYER: Friedrich und Heinrich der Löwe. MONUMENTA IX. 378—381.; P. E. SCHRAMM: Kaiser, Rom und Renovatio. Darmstadt 1975. 280., 291.

⁸³ PELZER: i. m. 18.; LAVISSE: i. m. 37.

⁸⁴ Minderre ld. HUBER: i. m. 244., 296—297.; PELZER: i. m. 27—28.; DEÉR 1928. 133.; HALLER: i. m. 162.; HAMPE: i. m. 172.; JORDAN: i. m. 133.

⁸⁵ G 1759., 1773.

⁸⁶ Minderre ld. TEMESVÁRY J.: II. Geza magatartása a pápaság és a császárság második küzdelmében. Szamosújvár 1886. 30—32.; PAULER: i. m. 291.; LAVISSE: i. m. 39.; M. PACAUT: Louis VII et Alexandre III (1159—1180). Revue d'histoire de l'Église 1953. 8—15.; M. PACAUT: Alexandre III. Paris 1956. (továbbiakban: PACAUT 1956.) 139.; HALLER: i. m. 152—162.; HAMPE: i. m. 172.; JORDAN: i. m. 132. — Vitatott, hogy Bizánc mikor ismerte el III. Sándort. Valószínű, hogy Manuel már 1160 végére de facto III. Sándor mellett foglalt állást [ld. W. OHNSORGE: Die Legaten Alexanders III. im ersten Jahrzehnt seines Pontifikats (1159—1169). Berlin 1928. (továbbiakban: OHNSORGE 1928.) 69—71.], a de iure elismerés bizánci részről azonban csak később következett be. Utóbbiakra ld. KAP-HERR: i. m. 72.; CHALANDON 1907. 299.; PACAUT 1956. 233—234.

⁸⁷ A levélből kiderül ugyanis, hogy II. Géza a maga végleges döntését a francia uralkodó álláspontjától tette függővé. Ld. G. FEJÉR: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I—XI. Budae 1829—1844. (továbbiakban: CD) II. 163.

szakadás különböző fázisaiban.⁸⁸ Lehetséges, hogy a szkizma kezdeti időszakában a magyar király hajlott IV. Viktor elfogadására. Így az 1160 februári páviai zsinaton Géza követei is aláírták a római egyház törvényes pápájának IV. Viktort nyilvánító zsinati határozatokat.⁸⁹ Rövidesen azonban kiderült, hogy a magyar uralkodó részéről ez még nem a végleges döntés volt. 1160 húsvétján II. Géza ugyanis — tartózkodó, várakozó álláspontra helyezkedve — kitérő választ adott Frigyes császár és Viktor pápa Magyarországra küldött legátusának, Dániel prágai püspöknek.⁹⁰ Mindenesetre a német-római császár 1160 nyarán meg volt arról győződve, hogy Magyarország IV. Viktor oldalán áll.⁹¹ A magyar uralkodó 1160 folyamán már III. Sándorral is kapcsolatot tartott fent, s pápai legátusokkal III. Sándor elismeréséről folytatott tárgyalásokat.⁹² Az 1160 őszen megtartott toulouse-i zsinat után II. Géza és környezete — felmérve az európai erőviszonyokat — III. Sándor elismerése mellett döntött. Ez már végleges határozatnak bizonyult, amelyet 1161 tavaszán II. Géza Sándor pápával is közzölt.⁹³ Frigyes előtt azonban nyíltan még jó ideig nem fedte fel megváltozott álláspontját a magyar király. Ennek egyik oka az lehetett, hogy II. Géza mindaddig halogatta a Frigyesel való szembekerülést, amíg egyrészt le nem zárultak a magyar—pápai kapcsolatok rendezését célzó tárgyalások, másrészt amíg a király a német császárral való szakítás várható következményeinek ellensúlyozására megfelelő külföldi támogatókat nem talált. Géza halogató magatartásának másik oka véleményünk szerint István herceg tevékenységével volt kapcsolatban.

A keleti politika ebben az időben nagy sikereket hozott Bizáncnak. 1158 szeptemberében a legtekintélyesebb kereszties uralkodó, III. Balduin jeruzsálemi király Manuel szövetségesei közé lépett, s ezt a jeruzsálemi király bizánci házassága erősítette meg. 1158 őszen a basileus győztes hadjáratot vezetett Kilikia ellen, melynek uralkodója, II. Thoros Bizánc hűbérese lett, s országa Manuel hatalma alá került. Ugyanebben az időben a császári hatalmat Antiochia fölé is sikerült kiterjeszteni, mivel Rajnald antiochiai fejedelem hűségesküt tett, s Manuel vazallusa lett. 1159 tavaszán Manuel fényes diadalmenetben vonult be Antiochiába. Ezt követően a császár az egyik legerősebb muzulmán uralkodó, Nur-ad-Din mosuli emír ellen indított háborút. 1159 végén, majd 1160-ban ismételtén II. Kilidzs Arszlán ikonioni szultánnal hadakozott a bizánci uralkodó, konfliktusuk csak 1161 végén fejeződött be, amikor a szultán megjelent Konstantinápolyban. Ebből az alkalomból olyan békemegállapodást kötöttek, amelynek révén a szultánt igen szoros szövetségesi viszony fűzte Bizánchoz.⁹⁴ A magyar trónviszályokba való beavatkozás súlyosan zavarta volna

⁸⁸ E kérdéssel mind ez ideig legrészletesebben és a legtöbb eredménnyel W. HOLTZMANN foglalkozott (Papst Alexander III. und Ungarn. Ungarische Jahrbücher 1926. 406—413). Megállapításainak lényegét mi is elfogadtuk.

⁸⁹ CD VII/1. 158.; WENZEL G.: Árpádkori új okmánytár I—XII. Pest-Bp. 1860—1874. (továbbiakban: *ÁUO*) VI. 54. sz.; G 1774. — Néhány kutató a zsinati határozatok hitelessége ellen foglalt állást, így p. TEMESVÁRY: i. m. 36., 45. és PAULER: i. m. 496. 492. jegyz. Más kutatók azonban elfogadták a zsinati határozatok hitelességét, így pl. PELZER: i. m. 17., HOLTZMANN: i. m. 406. és HALLER: i. m. 152.

⁹⁰ G 2293. — PAULER: (i. m. 293.) Dániel püspök magyarországi útját 1161 húsvétjára tette. Hasonlóan vélekedett DEÉR (1928. 134.) is. Ez azonban nem fogadható el, mert Cosmas Pragensis művének XII. századi folytatója szerint ez az esemény 1160-ban történt (G 1656.). Logikusan következik ez abból is, hogy Dániel püspök az 1160 februári páviai zsinat után indult Magyarországra Frigyes és Viktor pápa megbízásából (CD VII/1. 157.; G 1774.).

⁹¹ Legalábbis ilyen értelmű levelet küldött Barbarossa Frigyes 1160 nyarán Peregrinus aquileiai patriarchához (G 956.; *ÁUO* VI. 55. sz.).

⁹² Ld. HOLTZMANN: i. m. 406.; DEÉR 1928. 133.; OHNSORGE 1928. 112—114.

⁹³ Erről Lukács érseknek Eberhard salzburgi érsekhez írott leveléből értesülünk. Az elismerés időpontjára ld. PAULER: i. m. 293., 496., 492. jegyz.

⁹⁴ Minderre ld. CHALANDON 1912. 417—467.; R. GROUSSET: Histoire des croisades II. Paris

Manuel keleti tevékenységét, ezért nem nyújtott támogatást István hercegnek, aki emiatt elhagyta a konstantinápolyi udvart, és ismét megjelent I. Frigyesnél.

A kölni királykrónika tudósítása szerint Parmában felkereste Frigyes „István, Magyarország királyának testvére, s azon fáradozott, hogy a császártól megkapja az országot, s ezért neki évente 3000 márkát ígért fizetni”.⁹⁵ Ez az esemény véleményünk szerint 1160—1161 fordulójára tehető, s azt mutatja, hogy a herceg a korábbi kudarcok ellenére sem mondott le a magyar királyi korona megszerzésére vonatkozó tervéről. Nyilvánvaló, hogy II. Gézának öccse eme újabb próbálkozását is figyelembe kellett vennie, amikor a német császár irányában folytatandó politika alakításán dolgozott. A magunk részéről István herceg újabb akciójával hozzuk kapcsolatba Otto de Blasio 1161-re datált közlését, mely szerint a magyar király a Milánó ostromára készülő német császárnak haderejét íjászok küldésével növelte meg. Minden bizonnyal csak ígéretéről volt szó Géza részéről, amelynek teljesítése azonban végleg elmaradt.⁹⁶ Jellemző II. Géza politikájának kétarcúságára, hogy még az 1161 júniusi lodi zsinatra is olyan leveleket küldött, amelyekben IV. Viktort ismerte el egyedüli pápának.⁹⁷ Ez a politika természetesen a végtelenségig nem volt folytatható, s valóban 1161 őszén II. Géza Frigyes követe előtt már felfedte végleges álláspontját az egyházszakadás kérdésében. Ekkor következett be a német császárral való teljes szakítás, mert Géza nemcsak azt tudatta, hogy ő III. Sándor pápát ismeri el, hanem megtagadta újabb íjászcsapat küldését az itáliai hadjáratba, és végül a magyar—német kapcsolatok erősítése céljából javasolt dinasztikus házassági terv ügyében is elutasító választ adott a császári követnek.⁹⁸

1161-ben tehát a magyar külpolitikában — a korábbi irányvonalhoz képest — jelentős változás történt. A magyar uralkodó és környezete III. Sándor elismerését s a Frigyesrel való szakítást igyekezett külpolitikailag jól előkészíteni, s az ország helyzetét az ebből fakadó konfliktusok ellenében külföldi szövetségeseikkel megerősí-

1935. 397—422.; УСПЕНСКИЙ: i. m. 274—277.; J. RICHARD: Le royaume latin de Jérusalem. Paris 1953. 51.; LAMMA: i. m. II. 20—32.; S. RUNCIMAN: Geschichte der Kreuzzüge II. München 1958. 341—348.; CMH 234—235.; IB 322.; OSTROGORSKY: i. m. 407—410. — Kildzs Arszlán és Manuel konstantinápolyi tárgyalásai időpontjára ld. LAMMA: i. m. II. 32. I. jegyz.

⁹⁵ G 481. — A kölni krónika 1160-ra tett tudósítását a történészek általában 1164-re datálják, mivel I. Frigyes Parmában nem 1160-ban, hanem 1164-ben tartott birodalmi gyűlést. Így pl. W. GIESEBRECHT: Geschichte der deutschen Kaiserzeit V/1—2. Leipzig 1880. 389—392.; ГПОТ: i. m. 324.; PAULER: i. m. 300.; PELZER: i. m. 32.; SCHERER: i. m. 104.; DEÉR 1928. 139. — A valóban nyomós érv ellenére is mi lehetségesnek tartjuk, hogy István herceg 1160—1161 fordulóján megjelent Barbarossa Frigyes itáliai táborában, míg 1164 tavaszán a parmai gyűlésen viszont az exkirály, IV. István követei kérhettek uruk nevében I. Frigyesről segítséget. Ezt alátámasztani látszik Barbarossa Eberhard érsekhez — minden bizonnyal 1163—1164 fordulójára táján — írott levelének egy passzusa, mely szerint felkereste a császárt III. István király nagybátyjának, az elűzött királynak a küldöttsége (H. SUDENDORF: Registrum oder merkwürdige Urkunden für die deutsche Geschichte I. Jena 1849. 61.). Már KAP-HERR lehetségesnek vélte, hogy a krónika 1160-as adatai 1160-as és 1164-es eményeket vontak össze (i. m. 79. 5. jegyz.). Szerintünk nehezen lenne egyeztethető a makacs trónkövetelő nyughatatlan, hatalomvágyó természetével is az, hogy az 1158—1162 közötti éveket teljes passzivitásban töltötte volna Bizáncban. Itt világosan látnia kellett, hogy a keleti politikával teljes mértékben lefoglalt basileustól egyelőre semmiféle támogatást magyarországi terveihez nem várhat. Egyébként a kölni királykrónika a herceget az uralkodó magyar király *testvérének* (frater-nak) nevezi, ami ugyancsak II. Géza uralkodása idejére datálja István herceg itáliai útját. Ld. KAP-HERR: i. m. 79. 5. jegyz.

⁹⁶ G 1769. — PAULER: szerint (i. m. 495. 487. jegyz.) Otto de Blasio tudósítása II. Géza 1159-es ígéretére vonatkozik. Szerintünk azonban valószínű, hogy I. Frigyes követe, Siegfried prépost 1161 őszén ennek az 1161-es ígéretnek a teljesítését szerette volna elérni II. Gézánál. Ld. HOLTZMANN: i. m. 408.

⁹⁷ MGH SS Hannoverae 1863. XVIII. 632. — Ld. HOLTZMANN: i. m. 408.; PELZER: i. m. 19.

⁹⁸ I. Frigyes követének, Siegfried paderborni prépostnak magyarországi útja időpontjára ld. PELZER: i. m. 22.; HOLTZMANN: i. m. 408.; DEÉR 1928. 135.

teni. A legnagyobb valószínűséggel 1161 elején II. Géza szövetségre lépett VII. Lajos francia királlyal és III. Sándor pápa legfőbb német támogatójával, Eberhard salzburgi érsekkel. E szövetségek kifejezetten I. Frigyes ellen irányultak, s a magyar király — a viszonttámogatás fejében — mind a francia uralkodónak, mind a salzburgi érseknek német támadás esetére katonai segítséget ajánlott fel.⁹⁹ Ugyanakkor a kölni királykrónika arról értesít, hogy 1161-ben, amikor már javában folyt Milánó második ostroma, a magyarok és a bizánciak között 5 éves békekötés jött létre.¹⁰⁰

Az 1161-es külpolitikai fordulat bekövetkezése több mozzanatra vezethető vissza. Megítélésünk szerint II. Géza álláspontja kialakításában, az I. Frigyesrel való szakításban *meghatározó* az volt, hogy a magyar uralkodó felismerte azt a veszélyt, amely az Európában hegemoniára törekvő Barbarossa Frigyes részéről az ország függetlenségét, önállóságát a korábinál nagyobb mértékben fenyegette. 1157-től a magyar uralkodó — részben a keleti irányú német expanziós törekvéseknek, részben István herceg hatalommegszerzési kísérleteinek elhárítása érdekében — taktikai megfontolásból kénytelen volt I. Frigyeshez közeledni. Ennek eredményeképpen a magyar királyság és a német-római császárság között elég szoros, Magyarország számára meglehetősen kedvezőtlen viszony alakult ki. Mégsem lehet arról beszélni, hogy ekkor II. Géza behódolt volna a császárnak, s Magyarország a birodalom vazallus királysága lett volna.¹⁰¹ II. Géza ugyanis sem vazallusi esküt nem tett a császárnak, sem évi adót nem fizetett neki, s Frigyes sem rendelkezett hűbérként Magyarországgal. A magyar uralkodó az egyházi szkizma által nyújtott lehetőséget akarta felhasználni a német birodalomhoz fűződő szoros kapcsolatoknak a megszüntetésére.¹⁰² A magyar király a külpolitikai irányváltás megtételében nagy körültekintéssel és óvatossággal járt el. Miután megvárta III. Sándor pápa táborának kialakulását, II. Géza csatlakozott azokhoz a külföldi erökhöz, amelyek különböző okoknál fogva szintén aggodalommal szemlélték Barbarossa Frigyes hatalmának növekedését s a német expanzió fokozódását. Ezt igazolja a kölni krónika ama passzusa is, mely szerint a milánóiak tervezett behódolása hírére „megremegtek a föld többi királyai, s akik mindig az egymás közti ellenségeskedésekben lelték örömüket, most kölcsönösen megerősítették a békét, s egyezségekre léptek uruk, a római császár ellen, de nem csatákkal, hanem tervekkel, nem erővel, hanem cselekkel; úgyhogy ebben az évben [ti. 1161-ben] őt király követei ennek a szövetségnek megköltése céljából egy helyre jöttek össze. A görög a magyarral őt évre békét kötött.”¹⁰³ A szakirodalom itt Bizáncon, Magyarországon kívül a dél-itáliai normann királyságot, Angliát, Franciaországot és Velencét említi.¹⁰⁴ Ha ilyen koalíció Barbarossa Frigyes ellen 1161-ben sem és később sem jött létre, noha III. Sándor pápa különösen sokat fáradozott az érdekében,¹⁰⁵ a kölni krónika tudósítása mégis mutatja, hogy Európában számon tartották a II. Géza külpolitikájában beállt változást és tisztában voltak annak legfőbb indítékával.¹⁰⁶

⁹⁹ Erről tanúskodik II. Gézának VII. Lajoshoz és Eberhardhoz írott levele, illetve a salzburgi érsek válasza (*CD* II. 163.; *AÜO* VI. 57. sz., 58. sz.).

¹⁰⁰ *G* 481.

¹⁰¹ Így vélekedik pl. PELZER: i. m. 15.; HOLTZMANN: i. m. 405.; OHNSORGE 1958. 447.; HAMPE: i. m. 148.

¹⁰² Helyesen látják ezt azok is, akik a német birodalom és a magyar királyság között vazallusi viszonyt tételeznek fel. Ld. pl. PELZER: i. m. 20.; HOLTZMANN: i. m. 407.; OHNSORGE 1958. 449.

¹⁰³ *G* 481.

¹⁰⁴ Erre ld. KAP-HERR: i. m. 72.; KRETSCHMAYR: i. m. 249.; CHALANDON 1907. 298.; DEÉR 1928. 135.

¹⁰⁵ Ld. CHALANDON 1907. 298.; PACAUT 1956. 113.; OHNSORGE 1958. 449—450.; URBANSKY: i. m. 90—91.

¹⁰⁶ II. Gézának a frigyesi univerzális birodalmi koncepciót elutasító magatartására utal az a tény is, hogy a magyar király a francia uralkodóhoz írott levelében I. Frigyeset nem a „rómaiak

A pápaság és a császárság korabeli helyzetét, az imperium és a sacerdotium reális erőviszonyait tekintve a magyar király döntése — a Bizánccal való békés viszony korszakában — feltétlenül indokolt és helyes lépés volt.¹⁰⁷ Egyúttal a magyar külpolitikának az európai „hatalmi viszonyok alakulásához való érzékeny illeszkedését”¹⁰⁸ is jól példázhatja.

Lukács érseknek a salzburgi főpaphoz, Eberhardhoz 1161 elején írott levele rávilágít arra, hogy II. Géza külpolitikai irányváltása kialakításában jelentős súllyal esett a latba az esztergomi érsek magatartása.¹⁰⁹ Az érsek, aki ettől kezdve egészen III. Béla hatalomra kerüléséig jelentős szerepet játszott az ország kül- és belpolitikájának formálásában, a „szélsőséges gregorianizmus képviselője” volt.¹¹⁰ Az egyházszakadás időszakában — leveléből kitetszően — kezdettől fogva III. Sándor ügyét támogatta, s igen jó kapcsolatokat tartott fent Sándor legfőbb német szövetségésével, Eberhard érsekkel.¹¹¹ A Lukács által képviselt egyházi erők érkei ekkor egybeestek az ország alapvető külpolitikai érkeivel. Lukács pártállása és tevékenysége III. Sándor előtt is jól ismert volt,¹¹² aki azt 1161 júliusában az érseki pallium elküldésével igyekezett honorálni.¹¹³ Ugyanakkor — 1161 nyarán — a királyi udvar és a pápai kúria között olyan kompromisszumos megállapodás (*egyházi konkordátum*) jött létre, amely igen lényeges egyházi jogi kérdésekben rendezte a király és a pápa viszonyát, illetve jogkörét. A szerződésben III. Sándor elfogadta azt, hogy a magyarországi egyháziak csak a király beleegyezésével fellebbezhetnek (appellatio) a pápához, aki ugyancsak az uralkodó hozzájárulásával küldhet legátusokat (legatio) Magyarországra; a pápa az érseki palliumok átadásánál is bizonyos szerepet biztosított a királynak. Cserében a magyar uralkodó viszont lemondott a püspökök pápai engedély nélküli letételéről és áthelyezéséről.¹¹⁴ Ez a konkordátum, melyben mindkét fél lényeges

császára”, hanem csak a „németek császára” címmel illette (CD II. 163.). Ld. TEMESVÁRY: i. m. 62.; GERICS: i. m. 364.

¹⁰⁷ Semmiképpen sem állja meg helyét az imperium és a sacerdotium korabeli erőviszonyai alapján az az értékelés, mely szerint a magyar állam szempontjából „a 12. század közepén a pápaság előretörése már fenyegetőbb erő volt, mint a császárság” (ET 100.).

¹⁰⁸ ELEKES L.: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Bp. 1964. 87.

¹⁰⁹ Eberhard salzburgi érsekhez írott levelében Lukács érsek úgy állítja be a dolgot, mintha egyedül az ő befolyására ismerte volna el II. Géza III. Sándort: „én a mi király urunknál kérések révén elértem, hogy a király és egész egyházunk Sándort fogadta el” (G 1477.). — Ennek alapján a szakirodalomban is elterjedt az a felfogás, amely Lukács érsek befolyásának tulajdonítja azt, hogy a magyar király III. Sándor mellé állt. Ld. pl. PAULER: i. m. 293.; ET 101.; GERICS: i. m. 363. A valóságban, amint erre már utaltunk, II. Géza egyházpolitikája alakításában döntő szerepet külpolitikai megfontolások játszottak.

¹¹⁰ Erre ld. pl. MEZEY L.: Két magyar vonatkozású dekretális értelmezéséhez. Századok 1959. 420.; MEZEY L.: Entre Byzance et Paris. Les lettres hongrois au 12e siècle. Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae 1971. fasc. 1—4. 427.

¹¹¹ Eberhard érseknek III. Sándor pápa érdekében kifejtett tevékenységére ld. TEMESVÁRY: i. m. 46—50.; HUBER: i. m. 242—243.; PAULER: i. m. 293—294.; M. PACAUT: Les légats d'Alexandre III (1159—1181). Revue d'histoire ecclésiastique 1959. 825.; JORDAN: i. m. 137.

¹¹² Maga Lukács érsek is 1161 elején levelezésben állott III. Sándorral, erre az esztergomi érseknek a salzburgi érsekhez küldött leveléből derül fény (G 1477.).

¹¹³ HOLTZMANN: i. m. 412—413.; OHNSORGE 1928. 115.

¹¹⁴ Erre az egyházi konkordátumra először HOLTZMANN hívta fel a figyelmet (i. m. 413.). A kutatók — ritka kivételtől eltekintve (mint pl. GYÖRY J.: Gesta regum — gesta nobilium. Bp. 1948. 16.) — elfogadják e konkordátum létrejöttének tényét. Ld. pl. DEÉR 1928. 133.; OHNSORGE 1928. 116.; HÓMAN 1939. 406.; LAMMA: i. m. II. 67. I. jegyz.; HALLER: i. m. 162—163.; J. DEÉR: Der Anspruch der Herrscher des 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation. Archivum Historiae Pontificiae 1964. (továbbiakban: DEÉR 1964.) 167.; H. PATZE: Kaiser Friedrich Barbarossa und der Osten. Vorträge und Forschungen. Bd. XII. Probleme des 12. Jahrhunderts. Konstanz — Stuttgart 1968. 391. 247. jegyz.

kérdésekben tett engedményt, néhány vonatkozásban rokonságot mutat az 1156 júniusában megkötött dél-itáliai normann—pápai (ún. beneventói) egyezmény egyházi jogi előírásaival és az 1164. évi angliai clarendoni határozatok bizonyos pontjaival. Ez a tény, amely a korabeli magyar, szicíliai normann és angol egyházi viszonyokban megmutatkozó azonosságokra hívja fel a figyelmet, arra is rávilágít, hogy II. Géza, I. Vilmos és II. Henrik diplomáciája ügyesen igyekezett kihasználni III. Sándor nehéz helyzetét bizonyos egyházi jellegű engedmények kicsikarására.¹¹⁵ A magyar királyság és a pápaság között helyreállt jó viszony jeleként kell értékelni azt is, hogy az 1160—1162-es években a palatínói érsek, Absolon személye körüli vitában III. Sándor — a palatínói polgárokkal szemben a magyar uralkodó által támogatott — Absolon mellett foglalt állást.¹¹⁶

A császárság és a pápaság ún. második küzdelmének megindulása tehát — Európa más országaihoz hasonlóan — komoly hatást gyakorolt Magyarország külpolitikájára. A magyar király az imperium és a sacerdotium összezapásában egy táborba került Manuel bizánci császárral. Véleményünk szerint azonban a két uralkodó szembenállása I. Frigyes politikájával csak egyik előmozdítója volt az újabb 5 évre szóló, 1161-es béke megkötésének. II. Gézát belpolitikai vonatkozású megfontolás ugyancsak ennek a békének a megkötésére ösztönözte. A magyar királynak ugyanis a belső hatalmi viszonyok stabilizálására irányuló törekvése miatt is érdekében állott a Manuella való békés viszony fenntartása. II. Géza testvérei közül István herceg — miként 1158-ban — újabb német próbálkozása után ismét Bizáncba tért vissza. Az uralkodó osztályon belül tovább folyó pártviszályokról, a csoportküzdelmekről tanúskodik II. Géza idősebb testvérének, László hercegnek a konstantinápolyi udvarba történt emigrálása. Ennek időpontjáról a források hallgatnak. Niketas csak annyit jegyez meg, hogy röviddel István Bizáncba érkezése után történt.¹¹⁷ Mi úgy gondoljuk, hogy László Bizáncba távozása legnagyobb valószínűséggel 1160 tájára datálható.¹¹⁸ Forrásaink nem szólnak arról, hogy milyen politikai okok késztették az ország elhagyására László herceget. Kinnamos annyit azonban elárul, hogy II. Géza, miként Istvánt, ugyanúgy Lászlót is rendkívüli módon gyűlölte.¹¹⁹ Ez arra enged következtetni, hogy Géza és László ellenségeskedése csaknem olyan nagyfokú volt, mint amilyen Géza és István között keletkezett. Ennek ellentmondani látszik Niketas, akinek tudósítása szerint Géza és László között a testvéri szeretet nem szűnt meg, s László nem tartott bátyja ármánykodásától, s pusztán csak azért jött Bizáncba, mert csábí-

¹¹⁵ Az 1161. évi magyar—pápai konkordátum, az 1156-os beneventói egyezmény és az 1164-es clarendoni határozatok bizonyos pontjainak hasonlósága elsősorban az appellatio és a legatio kérdésében mutatható ki. A vonatkozó helyek azt jelzik: a magyar, a dél-itáliai normann és az angol uralkodó egyformán fenntartotta magának azt a jogot, hogy közvetlen ellenőrzése alatt tartsa a hazai egyháziak és a pápaság közti kapcsolatokat az egyháziak és a pápa közötti érintkezések uralkodói engedélyhez kötésével. Minderre ld. CHALANDON 1907. 233—234; HOLTZMANN: i. m. 410.; 413.; LAVISSE: i. m. 50.; LAMMA: i. m. II. 59., 67. I. jegyz.; HALLER: i. m. 128., 162—163.; DEÉR 1964. 138., 155—168.; KULCSÁR Zs.: Becket Tamás, Anglia kancellárja. Élet és Tudomány 1965. 302. — A szicíliai, a magyar és az angol egyházi viszonyokban fellelhető rokon vonások történeti okaira ld. GYÖRFFY Gy.: Becket Tamás és Magyarország. Filológiai Közöny 1970. 1-2. sz. 154., 154. 4. jegyz.

¹¹⁶ C 88. sz., 91. sz.

¹¹⁷ N 126.

¹¹⁸ László bizánci emigrálása időpontjaként HÓMAN (1939. 375.) és MORAVCSIK (1953. 80.) az 1158-as, PAULER (i. m. 291.) és DEÉR (1928. 136.) pedig az 1159-es esztendő mellett foglal állást. Egyik datálás sem zárható ki teljesen, magunk azonban valószínűbbnek tartjuk azt, hogy László herceg Bizáncba távozására a fenti időpontoknál valamivel később — 1160 táján — került sor. Mi ugyanis szoros kapcsolatot tételezünk fel László herceg Bizáncba emigrálásával, valamint II. Géza kisebbik fia, Béla hercegi területe odaitélése között. Béla dukátusáról II. Géza korabeli források nem szólnak, így a hercegség felállítása II. Géza uralkodása végén — feltehetően 1161-ben — történt meg. Szerintünk nem sokkal ez előtt mehetett László herceg Bizáncba, s ez 1160 tájára vall.

¹¹⁹ K 203.

totta őt testvére, István kedvező bizánci fogadtatásáról érkező hír.¹²⁰ Úgy gondoljuk, nemcsak erről volt szó. Ismeretes, hogy István herceg bizánci megbecsülése legfőbb megnyilvánulása bizánci házassága volt, amelyet I. Frigyes kiszemelt arájával kötött. Hasonló lehetőséget Manuel Lászlónak is felkínált: a hercegnek módjában állott volna császári családból való hercegnőt feleségül vennie. László azonban visszautasította Manuel ajánlatát, mert nem akarta, hogy bizánci házasságával „otthoni ügyeinek ártson”.¹²¹ Ezek után talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy László herceg Bizáncba távozásának megvoltak a komoly, politikai természetű okai. Úgy véljük, hogy István herceg elmenekülése után a Géza uralmával elégedetlen ellenzéki erők László herceg köré csoportosultak. Egy idő után ez kiváltotta Géza haragját, akinek „gyűlölete” elől László hercegnek végül is el kellett hagynia az országot. A herceg csak II. Géza halála után, 1162 nyarán tért vissza Magyarországra.¹²² Távozása az országból amellet tanúskodik, hogy az uralkodó osztálynak az a frakciókra szakadása, amely negyedszázados nyugalom után István herceg akciójában első ízben jelentkezett, nem múló, pillanatnyi esemény volt, hanem tartósabb politikai jelenség. Niketas közlése alapján világos: László terve az volt, hogy alkalmas időben Bizáncból visszatér Magyarországra „otthoni” politikai céljai megvalósítása érdekében, ehhez azonban minél kevesebb bizánci kötelezettséget óhajtott magára vállalni, hogy minél nagyobb mozgásszabadsággal rendelkezék. István és László hercegek politikai aspirációi, az azok realizálására tett kísérletek azt mutatják, hogy Magyarországon egyre jobban elmélyült a belpolitikai válság, melynek központi problémájává a trónutódlás, a királyi korona sorsának alakulása lett. Ezek az események előrevetítették a későbbi trónharok, belvillongások árnyékát. II. Géza az 1161-es bizánci békekötéssel éppen azt szerette volna elérni, hogy — megkötvé a császár kezét — Manuel ne nyújthasson segítséget István és László hercegek trónaspirációi számára.

Az István és László hercegek körül csoportosult feudális főurak törekvése változatlanul arra irányult, hogy a dinasztia valamelyik tagja támogatásával saját gazdasági és politikai hatalmuk gyarapodását segítsék elő. Új hatalmi központ létesítése ugyancsak jól szolgálta volna az elégedetlen arisztokraták célkitűzéseit. Ugyanakkor II. Gézának István és László példából le kellett vonnia azt a tanulságot, hogy a dinasztia tagjait már egyáltalán nem elégíti ki a tényleges hatalom nélküli „hercegi ellátás”. A királynak végül is engednie kellett a két oldalról is reá nehezedő nyomásnak. Erre vezethető vissza, hogy II. Géza uralkodása vége felé, a mi feltételezésünk szerint 1161 táján, Béla fia számára területi hatalommal járó hercegséget szervezett.¹²³ Ezzel az intézkedésével a király — bizonyos igényeknek elébe menve — az elégedetlen arisztokraták törekvései és Béla herceg esetleges fellépése alól akarta kihúzni a talajt. Azaz újabb belső pártharcoknak, belvillongásoknak szerette volna ily módon is elejét venni,¹²⁴ hogy egyúttal a belső frontot erősítse a kívülről várható, esetleges trónaspirációkkal szemben.

¹²⁰ N 126.

¹²¹ N 126.

¹²² K 203.; N 127.

¹²³ Hogy a területi hatalommal járó hercegség megszervezésére még II. Géza életében sor került, azt Kinnamos közléseiből tudjuk meg. A bizánci történetíró az 1163-as események kapcsán — III. István és a bizánciak megállapodásáról szólva — elmondja: „A hunok [ti. a magyarok] pedig a Palaiologossal való tárgyalás után szívesen átadták neki Bélát és osztályrészüln azt a földet, amelyet annak még életében atyja kijelölt” (K 215.). Ugyanerről értesülünk Kinnamos jóvoltából Manuel császárnak 1164-ben III. Istvánhoz intézett leveléből: „Ó gyermekem, nem azért jöttünk, hogy a hunokra háborút hozzunk, hanem azért, hogy Bélának, a te testvérednek visszaszerezzük azt a földet, amelyet ... te adtál [ti. neki] és atyátok már sokkal korábban” (K 217.).

¹²⁴ Erre már utalt DEÉR is (1928. 137.).

A szakirodalomban eltérő válaszokat találunk arra a kérdésre vonatkozóan, hogy mely területet, illetve területeket foglalta magában Béla hercegsége.¹²⁵ Véleményünk szerint Béla hercegi területe, amely a bizánci befolyás időszakában mint Béla atyai öröksége szerepel, két földrajzi területre: Dalmáciára és Szerémségre terjedt ki.¹²⁶ Kinnamos az 1165-ös év eseményei kapcsán elmondja: Manuel császár Ioannes Dukast hadsereggel Dalmáciába küldte, hogy a III. Istvánnal kötött „megegyezés alapján foglalja el, mivel a hunok [ti. magyarok] elvileg *azt is* Béla részére örökségül számitották”.¹²⁷ Ebből világos, hogy a magyarok *nemcsak Dalmáciát* tekintették Béla herceg örökrészének. Kinnamos az 1165-ös történekről szólva arról is tudósít, hogy — miután III. István elfoglalta Sirmiont [azaz Szerémséget] — a bizánci császár a következő szavakkal kezdte III. Istvánhoz írott levelét: „Nem jogosakat cselekszel, feltétebb derék férfiú, amikor semmibe veszed azt az *esküt*, melyet a mi felségünknek *Sirmionra* és másokra vonatkozóan nemrégiben tettél”.¹²⁸ Ezt az esküt a magyar király 1164-ben tette, amikor II. Vladislav cseh uralkodó közvetítésével békét kötött Manuallal. Ezekről az eseményekről a bizánci Kinnamos és a cseh Prágai Vince tájékoztatnak bennünket, s tőlük tudjuk, hogy 1164-ben III. István *esküje Béla atyai örökségének* kiadására vonatkozott,¹²⁹ amelybe tehát Manuel levele szerint Sirmion is beletartozott. Az atyai földet a Bizánca távozó Béla számára viszont de iure már 1163-ban kiadta a magyar király.¹³⁰ Ily módon pedig Béla atyai öröksége 1163-ban — s nyilván azt megelőzően is — Dalmáciát és Szerémséget egyaránt magában foglalta. Indokolt is volt, hogy Dalmácia mellett Szerémség is Béla dukátusa részét képezze, hiszen a dalmát terület önmagában nem biztosította volna a herceg és kísérete eltartásának anyagi költségeit.¹³¹

Egyébként a II. Géza által létrehozott hercegség olyan területekre terjedt ki, amelyek II. Géza korának tapasztalatai szerint is nyílt külföldi konfrontációk esetén az összecsapások leggyakoribb színhelyei voltak. Erre a Szerémség az 1150-es évek első felének magyar—bizánci háborúi során szolgáltatott példát, Dalmáciában pedig állandóan tartani lehetett magyar—velencei konfliktus kitörésétől. Ez történt 1159-ben is, amikor érsekségüknek a velencei (gradói) patriarcha alá vetése ellen tiltakozó záraik fellázdak, és alávetették magukat a magyar király uralmának. A velencei doge

¹²⁵ Attól függően, hogy a kutatók Szerémséget Béla hercegsége részének tekintik vagy sem, a dukátus területi kiterjedésére vonatkozóan kétféle nézetet találkoznak. A kutatók egy része szerint Béla hercegsége csak Dalmáciát és Horvátországot, illetve csak dalmát—horvát területeket foglalta magában. (Meg kell jegyeznünk, hogy a szakirodalomban nem egységes a Dalmácia és Horvátország elnevezések korabeli földrajzi jelentése.) Így vélekedik pl. KAP-HERR: i. m. 81.; PAULER: i. m. 299.; THALLÓCZY L.: III. Béla és a magyar birodalom. III. Béla emlékezete. 66.; ACSÁDY J.: A magyar birodalom története I. Bp. 1903. 217.; PELZER: i. m. 28.; SCHERER: i. m. 104.; HÓMAN 1939. 379.; MORAVCSIK 1953. 81.; ФЕРЛУГА: Византиска управа у Далмацији. Београд 1957. 130.; DÖLGER: i. m. 171.; ИВ 326.; GYÖRFFY Gy.: Szlavónia kialakulása oklevélkritikai vizsgálata. Levéltári Közlemények 1970. (továbbiakban: GYÖRFFY 1970.) 228. Más kutatók viszont úgy vélik, hogy Béla hercegsége a Szerémségre is kiterjedt. Erre ld. pl. DOMANOVSKY S.: Műgeln Henrik német nyelvű krónikája és a Rímes Krónika. Századok 1907. 130.; CHALANDON 1907. 475.; DEÉR 1928. 137.; G. NOVAK: Povijest Splita I. Split 1957. 82.; ФРЕЙДЕНБЕРГ: i. m. 36.; СМВ 234.; КАЛИШ-МИУШКОВИЧ: Београд у средњем веку. Београд 1967. 54.; J. KALIĆ, B. FERJANČIĆ, N. RADOŠEVIĆ-MAKSI MOVIĆ: Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes IV. Beograd 1971. 66. 161. jegyz.

¹²⁶ A Kinnamosnál szereplő Dalmácia elnevezés alatt (K 248.) mi Közép-Dalmácia mellett a tulajdonképpeni Horvátország egy részét is értjük Béla hercegsége szempontjából.

¹²⁷ K 248.

¹²⁸ K 231.

¹²⁹ K 224.; G 2995.

¹³⁰ K 215., 217.

¹³¹ GYÖRFFY szerint (1970. 228—229.) hasonló megfontolás alapján csatolták 1190 körül a Dalmáciát és Horvátországot magában foglaló „Szlavónia” dukátushoz a Drávától délre eső vidéket.

azonban még ugyanebben az évben nagy haddal visszafoglalta Zára városát.¹³² Úgy véljük, hogy a dukátus felállítása Szerémségben és Dalmáciában eme jelentős és értékes területeknek a külföld felől megnyilvánuló expanzióval szembeni eredményesebb védelmét és a kifelé irányuló magyar hódítás elősegítését¹³³ is hivatott volt szolgálni.

1162 május 31-én fiatalon elhunyt II. Géza. Halálát követően Magyarországon rövidesen új helyzet állott elő. A magyar történelemben korábban nem tapasztalt jelenség, az intenzív bizánci beavatkozás néhány éves időszaka következett.

Ferenc Makk

REMARQUES SUR L'HISTOIRE DE GÉZA II

L'auteur de l'étude traite le sujet de la politique extérieure de Géza II (1141—1162) pendant les dernières années — de 1156 à 1162 — de son règne. En abandonnant sa politique antigermanique à cause des problèmes de la politique intérieure et extérieure, le roi hongrois reserrait les liens à partir de 1157 avec l'empereur romain-germanique Frédéric I. En 1161 Géza II profitait du schisme de l'église romaine pour couper les liens étroits entre l'empire germanique et le royaume hongrois; en reconnaissant le pape Alexandre III, il se retournait contre Frédéric Barberousse. Dans les mêmes années parmi les groupes divers de la classe dirigeante hongroise — sous la direction du duc István, puis László, frères de Géza II — une lutte éclatait pour la prise du pouvoir. Leurs tentatives échouées, les deux ducs trouvaient enfin un refuge l'un après l'autre dans l'empire byzantin. Pour assurer le trône pour son fils aîné István, et pour consolider la position de son parti contre les actions futures des prétendants, Géza II renouvelait la paix avec Byzance en 1161 pour 5 années. En même temps il créait pour son fils cadet Béla la principauté de la Dalmatie et de la Sirmie.

Ф. Макк

ЗАМЕЧАНИЯ К ИСТОРИИ ГЕЗЫ II

Автор статьи рассматривает вопросы внешней политики последнего периода правления Гезы II (1141—1162) с 1156 г. по 1162 г. В связи с внешнеполитической обстановкой и внутренним положением венгерский король отказался от прежней антигерманской политики, и с 1157 г. вступил в тесные связи с германским императором, Фридрихом I. В 1161 г. Геза II воспользовался расколом внутри римской церкви для того, чтобы прервать тесные отношения, установившиеся между Германской империей и Венгерским королевством. Признав папу, Александра III, венгерский король тем самым выступил против Фридриха Барбароссы. В эти же годы под руководством братьев Гезы II, Иштвана, а потом Ласло началась борьба за власть между отдельными группами внутри господствующего класса Венгрии. После того как попытки братьев короля захватить венгерский престол закончились неудачей, они нашли убежище один за другим в Византии. Геза II, чтобы обеспечить престол своему старшему сыну Иштвану и защитить свои позиции от дальнейших притязаний претендентов на престол, снова заключил в 1161 г. мир с Византией на пять лет, одновременно основав для младшего сына Бэлы герцогство на территории Далмации и Серема.

¹³² G 209.; SRH II. 199.

¹³³ Erre ld. DEÉR 1928. 137.